KATALOG

NORDIA 90

Nordisk Frimärksutställning

Sparta Konferenscenter, Lund
8–12 augusti 1990

Innehållsförteckning

	Sid
Program	2
Ulf Dahlsten: En hälsning från Posten	5
Gunnar Dahlvig: En hälsning från Sveriges Filatelist-Förbund	6
Knut Norborg: Välkommen till NORDIA 90	7
Utställningsledning	9
Jury och kommissarier	10
Utställningsmedaljen	13
Specialstämplar under NORDIA 90	14
Förteckning över hederspriser	15
Försäljningsmontrar för postverk och frimärkshandel	19
Orienteringskartor	20
Förteckning över utställare	25
– Hedersklass	25
– Övriga inbjudna	25
– Mästarklass	25
– Traditionell filateli	26
– Posthistoria	31
– Helsaker	37
– Luftpost	38
– Motivfilateli	38
– Ungdomsfilateli	40
– Öppen klass	43
– Litteratur	50
Förteckning över utställare i alfabetisk ordning	57
Jan Billgren: Postfördragen mellan Sverige och Danmark åren 1852–1899	62
Mats Gustafsson: Provtryck på tjänstefrimärken i stort format	77
Knut Norborg: Sveriges postvägar till utlandet under andra världskriget	89
Brian Beet & Tomas Bjäringer: Stamp boxes/Frimärksdosor	101
Gunnar Dahlvig: Förfilateli i en motivsamling	111

Omslagets första sida
Rekommenderat brev av 4:e viktklassen, sänt från Lund den 16 december, ankommet till Milano den 18 december 1905.
Brevporto: 4x20 öre. Rekavgift: 15 öre.

Postfördragen mellan Sverige och Danmark åren 1852–1899

Jan Billgren

Under åren 1852–1899 träffade Sverige sju separata avtal med Danmark. Avtalen kallades till en början postkonvention, från 1865 för postfördrag och från och med 1879 för "överenskommelse om postförbindelsen". Ändringar och tillägg till dessa avtal gjordes under löpande avtalstid.

I denna artikel kommer dessa avtal att presenteras i kronologisk ordning. Eftersom avtalstexterna i många fall uppgår till ett femtiotal sidor, har det blivit nödvändigt att begränsa redovisningen till uppgifter som kan bedömas vara av särskilt intresse för posthistorikerna. Det innebär att redovisningen koncentreras till uppgifter om portosatser, distributionsvägar och transitavgifter för post som passerar genom ett av länderna på väg ut i världen.

Artikeln utgör ett sammandrag av de olika postfördragen och är inte avsedd att sträckläsas utan kan mera ses som ett hjälpmedel för den läsare, som är intresserad av uppgifterna i ett visst postfördrag.

I nedanstående tabell redovisas postfördragen med de tillägg och ändringar som är av någon nämnvärd betydelse.

Postfördrag mellan Sverige och Danmark

Datum för avtal	*I kraft från*
29.5 1852	1.7 1852
31.1 1853 (Ändring)	31.1 1853
29.7 1853 (Ändring)	29.7 1853
1.7 1858 (Ändring)	1.7 1858
30.6 1865	1.10 1865
6.4 1869	1.7 1869
19.7 1873	1.1 1874
21.3 1879	1.4 1879
24.12 1885	1.4 1886
27.11 1891	1.7 1892
30.4 1896 (Ändring)	1.5 1896
20.12 1898 (Ändring)	1.1 1899

1852 års postkonvention

Redan i denna postkonvention användes beteckningen "frankering" när man specificerade portot för brev mellan Sverige och de danska staterna. Vid denna tidpunkt var det bara Danmark som hade infört frimärken. Vanliga brev fick skickas antingen fullt frankerade eller ofrankerade – delfrankering var inte tillåten. Rekommenderade brev skulle däremot vara fullt frankerade medan assurerade brev ("recommenderade penningebref") fick vara helt frankerade, helt ofrankerade eller frankerade till gränsen.

Det var endast portot för vanliga brev som reglerades i konventionen; tilläggsavgifterna för rek och ass erlades av mottagare eller avsändare med de belopp som gällde i respektive land. Därför förekom ingen avräkning mellan länderna i detta avseende.

Brevportot uppgick till 5 lübska skilling (=10.5 skilling banco) per lod (=13,3 gram) till Danmark och hertigdömet Slesvig, till 6 lübska skilling till hertigdömet Holstein och till 6 2/3 lübska skilling till hertigdömet Lauenburg. Ett särskilt närporto på halva brevportot gällde mellan Helsingborg, Landskrona och Malmö på den svenska sidan och Helsingör och Köpenhamn på den danska. Närportot gällde också mellan Ystad och Bornholm. Portot delades lika mellan de båda länderna.

För *trycksaker* ("försändelser under korsband") var portot 1 1/3 lübska skilling per lod, ett belopp som delades lika mellan länderna. Trycksaker skulle vara fullt frankerade; ofrankerade behandlades och taxerades som brev. *Varuprov* och mönster fick väga upp till 2 lod för ett enkelt brevporto; dock var maximivikten endast 8 lod.

I respektive land utkommande *tidningar* kunde abonneras för priset på utgivningsorten plus 20% (10% till varje land). Paketförsändelser behandlades inte i postkonventionen, eftersom det fanns en särskild överenskommelse om dessa.

Transiterade försändelser

För brev som kom från Sverige eller Norge och passerade Danmark på sin väg till England, Tyskland, Frankrike eller längre bort belägna länder fick Sverige betala ett transitporto, som minst uppgick till 4 lübska skilling per 15 gram av brevens sammanlagda vikt. Danska brev på väg till Bornholm via Ystad avgiftbelades med 2 1/2 lübska skilling per 2 lod i Sverige; tidningar var dock undantagna från transitavgifter. Likaså fanns transitavgifter för brev från Ryssland och Finland, vilka passerade Sverige och Danmark, motsvarande 3 1/3 lübska skilling per land.

Det påpekas avslutningsvis i avtalet att överenskommelsen inte gällde för post till Island, Färöarna eller Danska Västindien. Till dessa länder förbehöll det danska postverket sig att ta ut ett särskilt sjöporto.

Perioden 1853–1865

Tillägget, daterat den 31 januari 1853, gällde endast assurerade brev. Det upprepas att sådana fick sändas helt ofrankerade, frankerade till gränsen eller till fullo frankerade. Däremot skulle från och med nu assuransavgiften betalas av avsändaren.

Den 29 juli samma år utgav Kungliga Generalpoststyrelsen en ny portotaxa för brev till utlandet. Då ändrades brevportot till Danmark (inkl Slesvig) till 12 skilling banco per lod. Närportot blev 6 skilling per lod, portot till Holstein 14 skilling och till Lauenburg 15 skilling per lod. För trycksaker blev portot 3 skilling per lod medan varuprov kostade ett enkelt brevporto per 2 lod. Samtliga porton delades lika mellan de två länderna.

Rekavgiften specificerades nu till 16 skilling banco och assuransavgiften

därutöver till 2 skilling per 66 2/3 riksdaler. Bägge avgifterna skulle erläggas av avsändaren.

När portoreformen genomfördes i Sverige den 1 juli 1858 värderades 1 skilling banco till 3 öre. Brevportot till Danmark blev alltså 36 öre, etc. Samtidigt ändrades rekavgiften till 35 öre. Assuransavgiften uppgick till 50 öre plus dels svensk avgift (2 öre per 100 riksdaler) och dels dansk, vilken var 6 öre per 100 riksdaler.

1865 års postfördrag

Med 1865 års postfördrag avskaffades närportot för frankerade brev. Gram infördes också som viktenhet. Portot fastställdes till 17 öre per 15 gram för frankerade brev (8 skilling i Danmark) medan ofrankerade taxerades till 25 öre (12 skilling). För ofrankerade brev behölls dock närportot mellan de tidigare nämnda orterna; 17 öre (8 skilling) gällde även för ofrankerade brev mellan dessa orter. Ett ofullständigt frankerat brev taxerades som ett ofrankerat, med avdrag för värdet av de påsatta frimärkena.

Trycksaker taxerades i 1865 års fördrag till 6 öre eller 3 danska skilling per 40 gram. *Varuprov* och mönster fick samma porto som trycksaker. För första gången angavs avgiften för *mottagningsbevis:* 12 öre eller 6 skilling.

En nyhet i detta postfördrag var att avgifter för brev, trycksaker och varuprov helt tillföll det lands postverk som uppbar avgifterna. Likaså tillföll rek- och mottagningsbevisavgifterna det avsändande postverket, eftersom sådana försändelser bara fick skickas frankerade.

Man bestämde sig i detta postfördrag för att införa *postanvisningar* och *postförskott* i postutväxlingen mellan Sverige och Danmark. Det specifieras dock inte vid vilken tidpunkt som detta skulle göras. Möjligheten att skicka postanvisningar och begära postförskott infördes samtidigt inrikes och till Danmark (och Norge) den 1 augusti 1866.

Avgifterna för dessa nya posttjänster fastställdes till 20 öre (10 skilling) per 20 riksdaler (10 danska riksdaler) plus brevporto. Maximibeloppet skulle till en början vara 40 riksdaler men skulle senare kunna höjas för större postanstalter. Avgifterna skulle tillfalla det land som betalade ut beloppen.

Även portot för *paket* behandlades i 1865 års postfördrag. Paketförsändelser kunde sändas fullt frankerade, helt ofrankerade eller frankerade till gränsen. Adressbrev, vägande högst 15 gram, fick medsändas paketet utan särskild kostnad. Assurerade brev, s k penningebrev, som i Danmark behandlades som paketpostförsändelser, taxerades efter samma principer som för paket.

Portot beräknades på följande sätt:

1. Svenskt porto enligt paketportotaxan, som vid denna tid bestod av en s k zontaxa, och utgick efter avståndet mellan inlämningspostanstalten och gränsen med en varierande avgift per skålpund, dvs 425 gram.
2. Danskt inrikes porto, bestående av
   a. grundporto=danskt inrikes brevporto
   b. viktporto, 1 öre eller 1/2 dansk skilling per skålpund för var 4:e mil
   Minimiavgiften var 6 öre – dock ej för assbrev.

c. värdeporto utan hänsyn till avståndet, med 6 öre per 100 riksdaler eller då paketet ej assurerats, per 50 skålpund.

3. sjöporto, som tillföll Danmark, med 1 öre per skålpund per var 8:e sjömil.

Om paketet var adresserat till avgångs- eller ankomstorten för postförande fartyg eller om det skickades från en sådan ort, beräknades inrikesportot i respektive land efter kortaste väglängd (högst 1 riksdaler 33 öre).

Transiterade försändelser

Det svenska postverket fick i detta postfördrag rätt till portofri utväxling av brevpost mellan Sverige och Norge med postångare från Köpenhamn samt för brevpost mellan svenska orter över dansk hamn. Likaså hade Danmark portofrihet för brevpost och tidningar som transiterades genom Sverige till Bornholm. Dansk post befordrades också kostnadsfritt på linjen Malmö–Stralsund. Tidningar mellan Danmark, Norge och Finland befordrades fritt genom Sverige.

I övrigt utgick transitavgifter av varierande omfattning för brevpost från endera landet genom det andra. Dessa utgick med ett visst belopp per brev eller trycksak för sådana som befordrades styckevis. Om de sändes i sluten postsäck, beräknades transitavgiften per 30 gram för brev och per 40 gram för trycksaker. I regel var avgiften för trycksaker en sjättedel av den för brev.

Avgifterna varierade en hel del mellan försändelser till olika destinationer. Som exempel kan nämnas att transitportot för brev från Danmark till Ryssland uppgick till 3 danska skilling per 30 gram och för trycksaker till 1/2 skilling per 40 gram.

Slutligen kan nämnas att transitportot för utländska tidningar som befordrades genom Danmark uppgick till 64 skilling per år, oavsett antalet nummer.

1869 års postfördrag

I detta postfördrag, som trädde i kraft den 1 juli 1869, definierades för första gången brevportoförsändelser att omfatta, förutom brev, trycksaker och varuprov, även tidningar, tidskrifter och postanvisningar. Till paketförsändelser räknades vanliga paket, assurerade paket, assurerade brev och postförskottsbrev.

Från och med detta fördrag delades fördragstexten upp i två avdelningar, en allmän om portosatser och transitavgifter samt ett så kallat expeditionsreglemente med anvisningar till posttjänstemännen.

Brevportot sänktes enligt fördraget till 12 öre per 15 gram, och något särskilt närporto fanns inte längre. Ofrankerade brev kostade 25 öre per 15 gram (de danska beloppen var 6 resp 12 skilling). Portot för trycksaker och varuprov blev 6 öre (3 skilling) per 40 gram. Ofrankerade eller delvis frankerade trycksaker och varuprov taxerades som ofrankerade brev.

Rekommendation fick nu begäras på brev, trycksaker och varuprov. Rekavgiften var densamma som för inrikes försändelser, dvs i Sverige 24 öre. Dessa försändelser skulle frankeras till fullo.

Ifråga om postanvisningar infördes bestämmelsen att postanvisningsblan-

kett måste användas. Portot blev 25 öre upp till 25 riksdaler och 33 öre mellan 25 och 50 riksdaler (12 resp 16 danska skilling).

Portot delades lika mellan postverken, utom för rek- och mottagningsbevisavgifter, vilka tillföll avsändningslandet.

För tidningar gällde, liksom tidigare, att abonnemang på danska tidningar i Sverige och svenska i Danmark kostade 20% utöver abonnemangspriset – en avgift som delades lika mellan de två länderna.

Paketportot utgjorde summan av det svenska och det danska portot. Postförskottsförsändelser taxerades som paket. Till detta porto kom den inrikes postförskottsavgiften, som i Sverige motsvarade postanvisningsportot. Denna avgift tillföll det postverk som utbetalade postförskottsbeloppet.

Transitbestämmelser

Liksom i tidigare postfördrag skiljer man mellan styckevis transiterade försändelser och sådana som befordras i sluten postsäck.

Sverige skulle betala maximalt 13 1/2 öre för frankerat och 22 1/2 öre för ofrankerat brev per 15 gram, när breven transiterades styckevis genom Danmark. För trycksaker och varuprov var transitportot 4 öre per 40 gram. De danska avgifterna för transit genom Sverige var maximalt 4, 8 resp 11/2 skilling.

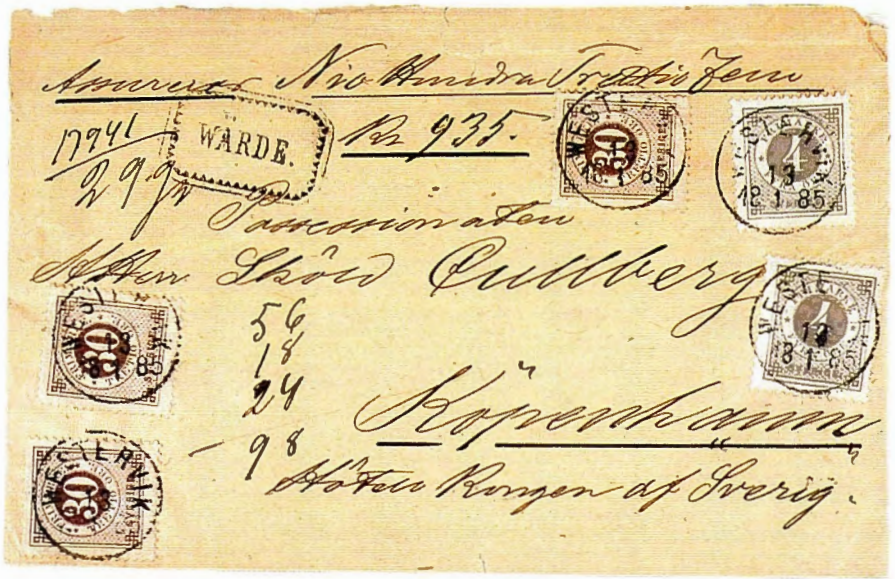

Fig. 1. Ett assurerat brev till Danmark från januari 1885. Brevportot var fortfarande 12 öre vid denna tidpunkt, fastän brevportot till Norge och inrikes hade sänkts till 10 öre den 1 januari. Assavgiften var fortfarande 8 öre per 144 kr, i enlighet med 1879 års överenskommelse, en avgift som dock gällde per 150 kr fr o m den 1 april 1886. Till detta kom rekavgiften på 18 öre, en avgift som höjdes den 1 januari 1887 till 20 öre.

Fig. 2. Ett rekommenderat brev till Danmark från år 1886. Brevportot hade sänkts till 10 öre den 1 april 1885, medan rekavgiften fortfarande var 18 öre. Denna portokombination var endast möjlig fram till den 1 januari 1887, då rekavgiften steg till 20 öre.

Avgifterna för transit över Danmark i sluten säck uppgick till 6 danska skilling per 30 gram samt för trycksaker och varuprov 2/3 skilling per 40 gram. För tidningar och tidskrifter betalade Sverige 32 skilling per tidning och år, oavsett antalet nummer. För postverkens tjänstepost utgick inte något transitporto. Det fanns också tilläggsbestämmelser om lägre avgifter då det sammanlagda avgiftsbeloppet översteg 12.000 kr per halvår.

De danska avgifterna för transit över Sverige uppgick till 12 1/2 öre per 30 gram för brev och 1 1/3 öre per 40 gram för trycksaker och varuprov. Samma bestämmelser gällde också för den danska transittrafiken genom Sverige.

Liksom tidigare utgick inte någon transitavgift för inrikes försändelser som transporterades i sluten brevsäck genom endera landet eller för transitförsändelser ombord på ett fartyg, som angjorde en hamn i det andra landet.

Expeditionsreglementet

Som ovan påpekats innehöll expeditionsreglementet anvisningar till posttjänstemännen om hur de skulle förfara med olika försändelsetyper, vid obeställbarhet, uppförande på brevkartor, etc. Dessutom gavs anvisningar om hur man skulle förfara med t ex expressbrev, postanvisningar, lösenförsändelser, m m.

För expressförsändelser gällde, att avsändaren skulle skriva "Fortskaffas med express" ("At besörges per Exprès"), vilket av posttjänstemannen skulle "på ett i ögonen fallande sätt med rödt eller blått understrykas". De skulle frankeras med vanligt porto och expressavgiften skulle erläggas kontant med i Sverige, originellt nog, 8 danska skilling, i Danmark med 25 öre. Förklaringen ligger i att expressavgiften tillföll postverket på bestämmelseorten.

Postanvisningar från Sverige skulle expedieras via Malmö och de danska via Köpenhamn. Varje land var skyldigt att översätta det inbetalade beloppet till det andra landets valuta, och detta belopp skulle anges med blått bläck på postanvisningen.

För lösenförsändelser gällde att man avrundade uppåt till närmast hela öretal, om lösenbeloppet slutade på ett bråktal.

Det fanns också anvisningar om stämpling av avgående försändelser. Fullständigt frankerade försändelser skulle således stämplas "Franko", otillräckligt frankerade "Otillr. franko" ("Utilstrækkeligt frankeret") och rekommenderade försändelser förses med stämpeln "Rekommenderas" ("Anbefalet").

På ofrankerade brevförsändelser, som transiterades styckevis genom endera av länderna, skulle man med blå siffror nere i vänstra hörnet uppge summan av det sjö- och transitporto, som skulle betalas av adresslandet. På de försändelser som styckevis skulle transiteras genom det andra landet skulle avsändningspostverket ange med röda siffror i nedre vänstra hörnet summan av det sjö- och transitporto som skulle gottgöras transitlandet.

Lösenbelopp på eftersända brev och lösenbelopp som skulle återbetalas på grund av obeställbarhet skulle anges med blå siffror i nedre vänstra hörnet. På otillräckligt frankerade försändelser skulle avsändarlandet med "små blå siffror i landets mynt" ange värdet av de använda frimärkena under eller bredvid dessa.

Slutligen kan noteras att brevpostförsändelser som vägde mer än första viktklassen skulle förses med en siffra i blått med antalet portosatser av avsändningspostanstalten.

1873 års postfördrag

Redan år 1873 avslutades ett nytt postfördrag mellan Sverige och Danmark, vilket trädde i kraft den 1 januari 1874. I detta återfinnes en hel del nyheter, både när det gäller portosatser och viktklasser. Den främsta nyheten är annars att alla portobelopp anges i svenskt mynt.

Brevpostförsändelser

Med 1873 års fördrag infördes maximivikt för brev, trycksaker och varuprov, vilka fick väga högst 250 gram (trycksaker 500 gram). Ett enkelt brevporto uppgick fortfarande till 12 öre (25 öre för ofrankerat brev). För högre viktklasser – upp till 125 gram – var portot 24 öre, och den högsta viktklassen – upp till 250 gram – 36 öre. Detta innebar en anpassning till vad som gällt inrikes från den 1 januari 1873.

För trycksaker fastställdes portot till 6 öre per 50 gram. För trycksaker gällde frankotvång. Dock tilläts delvis frankerade försändelser, vilka lösenbelades med dubbelt felande belopp. Varuprov och mönster fick samma porto som trycksaker.

Brev, brevkort, varuprov och mönster fick rekommenderas. Rekavgiften uppgick till 18 öre. På dessa försändelseslag kunde också begäras mottagningsbevis för en avgift som var lika med portot för ett enkelt brev, dvs 12 öre.

Assurerade brev och paket fick en ny portotariff: 10 öre per 100 kr för belopp

upp till 1000 kr; 1 kr plus 6 öre per 100 kr (mellan 1000 och 10.000 kr); 6 kr och 40 öre plus 40 öre per 100 kr (över 10.000 kr). Minimiavgiften var 30 öre.

Postanvisningar fick sändas på belopp upp till 100 kr. Avgiften var 30 öre, oavsett beloppets storlek.

För paket infördes två tariffer; s k småpaket (upp till 1 kg) kostade 50 öre; för tyngre paket skulle betalas summan av det svenska och det danska paketportot. Möjligheten att sända guld i paket till särskild tariff infördes också.

Postförskott kunde begäras på belopp upp till 100 kr. Postförskottsavgiften var densamma som den inrikes, dvs 25 öre upp till 50 kr och 33 öre därutöver.

Transitbestämmelser

Liksom i 1869 års postfördrag skiljer man mellan styckevis transiterad post och sådan som befordrats i sluten postsäck.

För brevpost som styckevis befordrades över Danmark skulle den svenska portoandelen uppgå till högst 12 öre för frankerat och 18 öre för ofrankerat brev. För trycksaker och dylikt var den svenska portoandelen högst 3 öre per 50 gram. För dansk brevpost som transiterades genom Sverige var motsvarande siffror 8, 17 respektive 3 öre.

Transit över Danmark av svensk brevpost, liksom transit över Sverige av dansk brevpost, var också möjlig. För detta erlade respektive postverk samma belopp i transitavgift, nämligen 8 öre per 30 gram av brevs, brevkorts och postanvisningars nettovikt. För trycksaker var motsvarande avgift 1 öre per 50 gram.

Expeditionsreglementet

I paragraf 4 av detta reglemente stadgas, att expressbrev skulle frankeras med vanligt porto på inlämningspostanstalten. Noteringen "At besørges per Expres" ("Fortskaffas med express") skulle strykas under med rött eller blått. Endast brev fick expressbefordras och avgiften uppgick till 20 öre "i kronmynt". Den skulle alltid i förväg erläggas av avsändaren. Expressutdelning kunde endast begäras på brev, adresserade till orter i Danmark med postkontor eller postexpedition och till orter i Sverige där Postverket hade anordnat lokalbrevbäring, vid denna tidpunkt bara Stockholm.

Löpsedel, dvs av avsändaren inlämnad reklamation, skulle vara åtföljd av adressatens skriftliga förklaring om att han inte hade mottagit försändelsen. Avgiften för löpsedel uppgick till ett enkelt brevporto, dvs 12 öre.

Slutligen innehåller reglementet en mångfald bestämmelser om hur posttjänstemännen skulle förfara med eftersända eller obeställbara försändelser, med redovisning på olika slag av blanketter, m m. Det skulle dock föra för långt att gå in på dessa bestämmelser här.

1879 års överenskommelse

År 1879 gjorde Sverige en särskild överenskommelse med Danmark om hur postförbindelserna länderna emellan skulle fungera. Främst gällde denna överenskommelse nya portosatser för en del försändelsetyper samt nya transitavgifter.

Fig. 3. Ett brevkort som expressutdelats i Köpenhamn år 1887. Expressutdelning kunde begäras på brev från och med 1869 års avtal men det dröjde till den 1 april 1886, innan det blev möjligt att få brevkort expressutdelade. Avgiften var 20 öre. Brevkortet som avbildas här är inte bara det tidigast kända expressbrevkortet till Danmark utan också det tidigast kända till utlandet.

Fig. 4. Överflyttning (=eftersändning) av en daglig tidning till Danmark år 1889. Möjligheten till tidningsöverflyttning infördes den 1 april 1886, när 1885 års överenskommelse trädde i kraft. Avgiften var 1 kr per tidning, oavsett om den var daglig eller ej.

Fig. 5. Ett varuprov (avseende pilsnermalt) sänt till Köpenhamn år 1899. Från och med 1879 års avtal infördes en minimiavgift för varuprov på 10 öre, fastän det vanliga trycksaksportot uppgick till 5 öre per 50 gram. Denna bestämmelse gällde ända fram till den 1 februari 1921!

Portosatserna för brev förblev oförändrade upp till 250 gram; däremot anpassades tarifferna för högre viktklasser till UPU-överenskommelsen i Paris 1878, dvs ett enkelt UPU-porto erlades för varje 15 gram. Detta innebar således en ändring i jämförelse med inrikes bestämmelser, enligt vilka maximivikten för brev fortfarande var 250 gram. För brev som vägde över 250 gram fick man således betala 20 öre per 15 gram; för ett 300-gramsbrev alltså 4 kr!

Portot för vanliga trycksaker anges av någon anledning inte i överenskommelsen men det uppgick enligt Parisöverenskommelsen till 5 öre per 50 gram. För affärshandlingar stadgades nu att minimiportot skulle uppgå till 12 öre. För varuprov uppgick minimiportot till 10 öre.

Assuransavgiften ändrades den 1 april till rekavgift plus 8 öre per 144 kr för brev; för paket blev assuranstillägget 8 öre per 144 kr. Ett assurerat brev till Danmark kunde alltså sändas för 38 öre (12+18+8 öre) mot 42 öre för ett inrikes (12+30 öre).

360 kr blev nu det högsta belopp som fick skickas per postanvisning, i likhet med de internationella reglerna från Pariskongressen 1878. Avgiften uppgick till 30 öre per 100 kr och mellan 300 och 360 kr till 1 kr och 20 öre.

Även paketportot förändrades till 35 öre per 500 gram. Av detta belopp tillföll 25 öre det svenska postverket. För assuransavgiften infördes en minimiavgift på 24 öre. Transitavgifterna för vanlig brevpost avskaffades. Detta gällde både styckevis transiterade försändelser och den slutna transitposten.

Däremot delades assuransavgifterna så att det transiterande postverket erhöll en tredjedel.

För danska, styckevis transiterade paket över Sverige till Norge skulle erläggas 30 öre per 500 gram i transitavgift och för asspaket dessutom 5 1/3 öre per 144 kr. Avgiften för sluten transit till främmande länder uppgick till det inrikes paketportot. Dock gällde för paket inom det egna landet, men transiterade genom det andra, att transitgottgörelsen var 15 öre för Sverige och 10 öre för Danmark.

1885 års överenskommelse

År 1885 träffade Sverige en ny överenskommelse med Danmark om postutväxlingen länderna emellan som trädde i kraft den 1 april 1886. Liksom 1879 var det främst fråga om förändringar i postavgifter och transitavgifter.

Brev- och brevkortsportona till Danmark hade den 1 april 1885 sänkts till 10 respektive 5 öre. Dessa portosatser nämns i överenskommelsen, liksom att minimiavgiften för affärshandlingar nu sänkts till 10 öre. Assuransavgifterna blev 8 öre per 150 kr. Postanvisningsavgifterna sänktes till 30 öre för de första 100 kr och 15 öre per 100 kr därutöver. Fortfarande var dock högsta belopp 360 kr.

I fråga om tidningar gällde oförändrade avgifter för distribution i det andra landet, dvs 20% av prenumerationspriset för tidning som utkom oftare än en gång per vecka och 10% för övriga. Nu infördes möjligheten att få sin svenska, danska eller norska tidning tillfälligt överflyttad till något av länderna. Detta kostade 1 kr och erlades genom frankering av det PS-kort på vilket överflyttningen begärdes.

För paket infördes möjligheten för postverket i ankomstlandet att uppbära högst 18 öre för hembäring eller för tullbehandlingen. Liksom tidigare kunde avsändaren använda sig av ett adressbrev i stället för ett adresskort. Dock stadgades att till varje adressbrev fick höra högst tre paket.

Paketportot sänktes nu till 30 öre per 500 gram upp till 1 1/2 kg; 1 kr 20 öre mellan 1 1/2 och 3 kg; 30 öre per 500 gram därutöver. En särskild tilläggsavgift för skrymmande paket infördes: 40% för paket mellan 1 1/2 och 3 kg samt 50% därutöver. För ofrankerade paket infördes en avgift på 10 öre. Delvis frankerade paket tilläts inte. Ass- och postförskottspaket måste frankeras till fullo.

Liksom tidigare utgick transitavgifter endast på assurerade försändelser och paket. Avgifterna var i stort sett desamma som tidigare och bara justerade med hänsyn till de nya portosatserna.

I expeditionsreglementet stadgas för expressförsändelser att även övrig brevpost nu fick sändas med express, liksom rekförsändelser och assbrev.

Avgiften var liksom tidigare 20 öre, men det stadgades inte längre att den skulle betalas kontant. Det angavs också att expressutdelning i Sverige endast kunde begäras för försändelser till Stockholm, Göteborg och Malmö.

För paket anges att maximivikten fick uppgå till 25 kg; dock gällde respektive lands inrikes bestämmelser.

Slutligen kan nämnas att överflyttning av tidning endast kunde begäras till

en enda ort och således inte till flera orter efter varandra för samma avgift. Man fick alltså begära ny överflyttning då man avreste till nästa ort. Det anges också att Köpenhamns tidningspostkontor fungerade som utväxlingspostanstalt i Danmark och att skriftväxlingen mellan de svenska postanstalterna och Danmark skulle ske via detta kontor.

1891 års överenskommelse

Denna överenskommelse, som i allt väsentligt liknar 1885 års, innebär en anpassning av de bägge ländernas postförbindelse till de avtal som undertecknades vid UPU-kongressen i Wien detta år. Liksom dessa avtal trädde överenskommelsen i kraft den 1 juli 1892.

För brevposten innebar den nya överenskommelsen framför allt att postförskott också kunde begäras för fullt frankerade brevkort och trycksaker, liksom för rekommenderade försändelser samt för assurerade brev. Avsändaren erlade endast själva befordringsavgiften för försändelsen i fråga, medan postförskottsavgiften erlades av mottagaren genom frimärkning av den internationella postanvisning, med vilken postförskottsbeloppet översändes till avsändaren. En särskild inkasseringsavgift på 10 öre uttogs dessutom. Någon särskild postförskottsblankett infördes inte, utan en vanlig internationell postanvisning användes. Överst på blanketten noterades eller stämplades vid större postkontor det franska ordet för postförskott "Remboursement", ofta förkortat till "Remb".

En ny minimiavgift för postanvisningar infördes, nämligen 15 öre för belopp upp till 25 kr. Övriga portosatser, liksom maximibeloppet 360 kr, förblev oförändrade. Möjligheten att begära expressutdelning av postanvisningar för avgiften 20 öre infördes också.

Övriga nyheter var att assuransavgiften sänktes till 8 öre per 250 kr. Fortfarande fick man dessutom erlägga både brevporto och rekavgift för assurerade brev.

I fråga om paket infördes två nyheter; dels blev maximivikten dubblerad till 50 kg, dels kunde man nu begära expressutdelning av paket. Avgiften var 36 öre per paket.

Avgifterna för transit av post genom de båda länderna förändrades inte nämnvärt genom 1892 års avtal. Liksom vid senaste överenskommelsen var det främst assurans- och paketavgifterna som fördelades mellan länderna. De flesta postavgifter behölls således av det land som uppburit dem.

Tilläggsbestämmelserna 1895 och 1898

Den 1 maj 1896, då 1895 års tilläggsbestämmelser till 1891 års avtal trädde i kraft, ändrades paketportot mellan Sverige och Danmark. För de första 1 1/2 kg fick man betala 30 öre per 1/2 kg; mellan 1 1/2 och 5 kg var portot 1 kr och 20 öre; för paket över 5 kg var tariffen 2 kr och 40 öre plus 30 öre per 1/2 kg utöver 5 kg. Skälet till ändringen var att UPU-överenskommelsen om att postpaket fick väga upp till 5 kg hade införts i Sverige den 1 januari 1896. Portot delades mellan länderna så att Sverige behöll merparten (73%). Sverige erhöll också

Fig. 6. Ett adresskort till ett assurerat tjänstepaket till Danmark från år 1900. Assavgiften sjönk den 1 juli 1892 i enlighet med 1891 års avtal till 8 öre per 250 kr (tidigare 8 öre per 150 kr). Portot för detta asspaket uppgår till 68 kr och 57 öre och består av paketportot 2 kr och 55 öre, assavgift 206×32 öre och uppräkningsavgift 10 öre. På baksidan finns ett 40-block av 1 kr posthorn plus ett 7-strip. Ett 25-öres frimärke har fallit av. Att de 206.000 kr i danska sedlar räknats upp framgår av noteringen "Coll" och posttjänstemannens underskrift.

transitavgifter för paket som från Danmark transiterades genom Sverige till Norge med 10 öre per 1/2 kg, 36 öre för paket mellan 1 1/2 och 5 kg samt 76 öre för de första 5 kg plus 10 öre per 1/2 kg därutöver. Även assuransavgifterna fördelades mellan länderna: Sverige behöll 2/3 och Danmark 1/3.

1898 års tilläggsavtal undertecknades i Köpenhamn den 20 och i Stockholm den 24 december 1898 men ratificerades inte förrän den 28 januari 1899 i Köpenhamn. De svenska posttjänstemännen fick reda på överenskommelsen först den 21 mars, då cirkulär nr IX utkom av trycket. Likväl skulle bestämmelserna gälla redan från den 1 januari!

Detta avtal motiveras i fördragstexten med att UPU:s kongress i Washington fattat en rad beslut som måste beaktas även i postförbindelserna mellan Sverige och Danmark. Eftersom UPU-fördraget trädde i kraft just den 1 januari 1899, fick uppenbarligen detta datum gälla även den svensk-danska överenskommelsen.

Till de viktigaste ändringarna hörde möjligheten att skicka helt ofrankerade brevkort länderna emellan för dubbelt felande belopp, dvs 10 öre. Avgiften för reklamation av en icke mottagen rekförsändelse, ett assurerat brev eller ett paket bestämdes till 10 öre, dvs samma belopp som kom att gälla inom Sverige. Nu infördes också krav på att adresskort skulle användas, dvs möjligheten att använda sig av adressbrev upphörde.

Slutligen kan noteras att transitavgifterna för paket ändrades något; bl a sänktes transitavgiften till hälften för danska paket till Bornholm.

Fig. 7. En internationell postförskottspostanvisning till Köpenhamn från 1913. Överst på postanvisningen är reglementsenligt noterat "Remboursement", det franska ordet för postförskott. Postförskott kunde enligt 1891 års avtal även begäras på fullt frankerade brevkort och trycksaker. En särskild avgift på 10 öre skulle dock erläggas. Försändelsen skulle bara frankeras med det vanliga brevportot, brevkortsportot, etc och mottagaren fick erlägga postförskottsavgiften genom frankering av den internationella postanvisning som användes för att skicka beloppet till avsändaren. Den 1 oktober 1907 gjordes en ny ändring av 1891 års avtal, vilken bl a innebar att portot för postanvisningar mellan 25 och 36 kr sänktes från 30 till 18 öre.

Avslutning

I och med 1900-talets ingång upphörde de bilaterala avtalen länderna emellan. Samma villkor som gällde inrikes blev också norm för posttrafiken mellan de nordiska länderna, dvs Sverige, Norge och Danmark. Det dröjde dock till den 1 juni 1922, innan Finland kom med i det nordiska postsamarbetet och till den 1 juni 1928 innan Island kom med. Under en kort tid var även de baltiska staterna med i detta samarbete – Estland från den 1 februari 1937, Lettland från den 1 maj samma år och Litauen från den 1 juni 1938 – men detta upphörde den 17 december 1940, sedan länderna annekterats av Sovjetunionen.

Källor

Post-convention emellan Sverige och Danmark 1852
Postfördrag emellan Hans Maj:t Konungen af Sverige och Norge, å ena, samt Hans Maj:t Konungen af Danmark, å andra sidan, afslutadt i Stockholm den 30 juni 1865
Postfördrag emellan Sverige och Danmark, afslutadt den 6/10 april 1869
Postfördrag emellan Sverige och Danmark den 19 juli 1873
Öfverenskommelse om postförbindelsen mellan Sverige och Danmark 1879
Öfverenskommelse om postförbindelsen mellan Sverige och Danmark, gällande från den 1 april 1886
Öfverenskommelse om postförbindelsen mellan Sverige och Danmark 1891
J Billgren: Sverige och Världspostföreningen 1874–1924. Postryttaren 1989
Kongl. Generalpoststyrelsens cirkulär 1852, 1853, 1858, 1896 och 1898
Kongl. Generalpoststyrelsens Porto-Taxa för Brefvexlingen m.m. från Sverige till nedannämnda Länder och Orter 1853
Kongl. Generalpoststyrelsens Porto-Taxa för Brefvexling m.m. från Sverige till Utrikes Orter 1858

Besök vårt filatelistiska bibliotek!

• Filatelistisk och posthistorisk litteratur från hela världen!
• Hemlån går att göra både genom personligt besök och per post.
• Böckerna lånas ut kostnadsfritt i tre veckor.
• I biblioteket finns ett läsrum.

VÄLKOMMEN!

POSTMUSEUM

Lilla Nygatan 6, Gamla Stan, Stockholm. Postadress: Box 2002, 103 11 STOCKHOLM.
Tel 08-781 17 56. Telefax 08-20 90 21. Öppet: Ti–fr 11–15, on 11–20, juni–aug ti–fr 11–15

Fri entré!

Provtryck på tjänstefrimärken i stort format

Mats Gustafsson

I Sverige fanns redan tidigt en rad mer eller mindre fristående distributionsvägar för tjänsteförsändelser. Fribrevsrätten hade allt sedan Postverket inrättades år 1636 gällt för all korrespondens i statens ärenden. Viktiga beslut och meddelanden om rikets förehavanden, liksom kungörelser om lagar och förordningar, skulle på ett snabbt och effektivt sätt nå ut till folket via Konungens befallningshavande i rikets olika delar. Många av dessa beslut var naturligtvis mer eller mindre hemliga och meddelades i brev eller konvolut som var omsorgsfullt förseglade. Det finns belägg för att såväl kurirpost som kronopost fungerade redan på 1500-talet. Ryggraden i kronobrevbäringen var indelta hemman, där någon på hemmanet eller någon lejd person var skyldig att befordra kronoposten snabbast möjligt. Kronopostbrevbärarna kompenserades genom skattebefrielse eller ersättning i form av kontanter eller naturaförmåner. Kronoposten organiserades inte centralt utan det var landshövdingen som bestämde om kronopostens omfattning i länet och som också avgjorde ersättningens utformning och storlek. På grund av detta lokala beslutsfattande blev kronobrevbäringen olika utformad i olika delar av landet.

Fribrevsrättens avskaffande och tjänstefrimärkenas införande

Under 1800-talets mitt restes dock ett flertal propåer om att försöka omorganisera postgången så att alla försändelser kunde skickas med allmänna posten. Efter upprepade yrkanden i riksdagen ersattes på 1860-talet ett stort antal posthemmansskjutsar med förhyrda skjutsar och år 1870 skildes postskjutsskyldigheten helt från jordbruket. Samtidigt yrkades också på att kronobrevbäringen skulle upphöra.

Den 24 oktober 1872 avgav Generalpoststyrelsen ett yttrande, där styrelsen förordade att kronobrevbäringen skulle övertas av Postverket. Detta krävde emellertid en väsentlig utökning av såväl antalet postanstalter som postlinjer, då det ordinarie postnätet var otillräckligt och i många fall inte kunde utnyttjas för befordran av tjänstebrev mellan exempelvis landshövding, kronobefallningsman, lantmätare och präster. Generalpoststyrelsen framhöll vidare att de myndighetspersoner som hade haft rätt att använda sig av kronobrevbäringen också i fortsättningen skulle slippa betala portokostnaderna med egna medel. Därför föreslog man att fribrevsrätten skulle ersättas med ett nytt system, liknande det som förekom i en rad andra länder.

Den 6 juni 1873 beslutade Riksdagen att kronobrevbäringen skulle dras in och fribrevsrätten upphöra från och med den 1 januari 1874. Samtidigt uppmanades Generalpoststyrelsen att "oförtöfvadt gå i författning" om anskaf-

fande av tjänstefrimärken och tjänstebrevkort. Detta beslut innebar att detaljerade anvisningar om tjänstebrevsrättens utövande och tjänstefrimärkenas användande måste utarbetas. Dessa bestämmelser bekantgjordes dels i Svensk Författningssamling nr 73 år 1873 dels i Kongl. Generalpoststyrelsens cirkulär nr 32 samma år.

Tjänstefrimärkenas tillkomst

Den 6 juni 1873 hade alltså Poststyrelsen fått i uppdrag att anskaffa tjänstefrimärken i lämpliga valörer. För att dessa med lätthet skulle kunna skiljas från de vanliga frimärkena beslöt man att tillverka tjänstefrimärkena i dubbelt format, det vill säga lika höga men dubbelt så långa som de vanliga frimärkena. Under en så kort period som från juni till december skulle alltså Generalpoststyrelsen se till att hela tillverkningsprocessen, från förslagsteckning till färdigtryckta märken, genomfördes. Detta innebar med nödvändighet att Poststyrelsen måste söka samarbete med ett tryckeri, som hade stor erfarenhet inte bara av själva tryckningen av frimärken utan också avseende tillverkning av originalstämplar och tryckplåtar. Valet föll på Jacob Bagges Sedeltryckeri, beläget i fastigheten Skeppsbron 40 i Stockholm.

Generalpoststyrelsen hade mycket bestämda krav på hur denna tillverkning skulle ske: "Bagge skall låta sig angeläget vara att genom användande af fullgoda materialer och ett omsorgsfullt arbete söka åstadkomma en tillverkning som är fullt ändamålsenlig och motsvarar tidens fordringar. För sådant ändamål skall det till tjenstefrimärkena afsedda papper före tryckningen fuktas. I öfrigt skola så väl till ledning för Bagge vid tillverkningen som för bedömande i händelse af behof, af det sätt hvarpå han fullgjort sitt arbete, två icke perforerade och i möjligaste mått hvarandra lika normalblad af hvarje frimärkssort nu i början af tillverkningen aftagas och, försedd med påskrift af Bagge och vederbörande kontrollant, förvaras, det ena hos Bagge och det andra hos Kongl. Generalpoststyrelsen. Och böra de tjenstefrimärken, som af Bagge hädanefter levereras, så till färg, tryckets renhet och papperets godhet, då detta tillsläppes af Bagge, fullt motsvara ofvannämnde normalblad."

Denna något omständliga skrivning återfinns i de kontrakt, som reglerade tillverkningen av tjänstefrimärken, vilket upprättades mellan Jacob Bagge och Generalpoststyrelsen den 23 februari 1874.

Provtryck under tillverkningens gång

Vid frimärkenas tillkomst var det viktigt för både tryckaren Jacob Bagge och uppdragsgivaren Generalpoststyrelsen att resultatet blev tillfredställande ur såväl tryckteknisk som estetisk synpunkt. Man lät därför ofta kontrollera de olika stadierna i tillverkningsprocessen från förslagsritning till färdigtryckt märke genom att göra olika typer av avdrag och provtryck. Med jämna mellanrum levererade därför Bagge, ofta på anmodan, avdrag och normalprov till Generalpoststyrelsen, som eventuellt genom påskrift godkände desamma. De olika provtryck som kan förekomma på frimärken tryckta i boktryck är sammanfattade i tabell 1. En rad olika benämningar på provtryck har an-

vänts i den filatelistiska litteraturen, men jag anser att terminologin bör väljas så att först och främst tillkomstsätt och funktion beaktas.

Benämning	Beskrivning
Plåtavdrag	Kontrolltryck av originalgravyr, originalstämpel och klichéer.
Färgprov	Trycktes på begäran av Generalpoststyrelsen för fastställande av lämplig färg eller färgnyans av en viss valör.
Upplappningsprov	Kontroll av att tryckplåten hade rätt läge i tryckpressen. Upplappningsprov gjordes ofta på särskilt papper försett med text på baksidan, exempelvis *Proftryck*. Vanlig svart tryckfärg användes.
Färgavdrag	Kontroll av tryckplåtens infärgning. Gjordes ofta på särskilt provtryckspapper med exempelvis texten SPECIMEN MACULATUR PROFTRYCK.
Normalprov	Plåt- och färgkontroll begärd av Generalpoststyrelsen.
Nytryck, eftertryck	Officiellt beställt tryck efter ordinarie kurseringstid, med tidigare använda respektive nytillverkade plåtar.
Svartavdrag	Tryck i svart färg utan Postverkets tillstånd.

Tabell 1. Olika typer av provtryck som förekommer under boktrycksperioden.

Provtryck av tjänstefrimärken i stort format är dåligt kända och en del är dessutom mycket sällsynta. Visserligen är provtrycken nämnda i 1964 års handbok, men endast mycket summariskt under respektive valör. Den enda översiktliga sammanställning som författaren känner till finns i Facitkatalogen bland annat år 1967. Denna översikt plus tidskriftsartiklar och bevarade provtryck i Postmusei samlingar ligger till grund för följande sammanställning.

Fig. 1. Plåtavdrag av 5-öres valören. Avdraget i svart tryck på gulaktigt kartongpapper visas till vänster och det i kromgul färg på gulgrått papper till höger.

Kända provtryck av tjänstefrimärken

Plåtavdrag av originalgravyr

Av originalgravyren finns, enligt uppgift, ett avdrag i svart färg gjort på tunt vitt papper. Märkesbilden är rättvänd och fullständig så när som på att valörbeteckningar saknas. Detta avdrag skulle ha tillkommit år 1873, vara i privat ägo och har därför inte kunnat kontrolleras.

Plåtavdrag av 5-öres valören

Två avdrag av 5-öres valören är kända, båda i privat ägo. Det ena avdraget är tryckt med svart tryckfärg på gulaktigt kartongpapper och det andra med kromgul färg på gulgrått, normaltjockt papper. Den centrala frimärksbilden, omfattande riksvapnet och två lejon stående på ett fundament, har på båda märkena ett helt normalt utseende. Texten SVERIGE i det övre ovalfältet avslutas med en rund punkt och är utformad i enlighet med originalgravyren. I ovalerna förekommer en valörbeteckning som är starkt avvikande från "normala" 5-öres märken. På båda avdragen är siffrorna större än normalt och har dessutom en annan utformning (se bild). Däremot förefaller texten TJENSTEFRIMÄRKE och ornamenten att ha ett helt normalt utseende. Valörbeteckningen FEM ÖRE avslutas med en fyrkantig punkt och bokstäverna har en annorlunda form än på kurserade märken av 5-öres valören. Exempelvis är den lodräta stapeln på F längre än normalt och Ö:et ovalt i stället för runt. Utformningen av valörbeteckningen liknar mycket den som förekommer på märken av valören 10 öre typ 1 från 1885. Över båda märkesbilderna löper bågformade, lodräta och oregelbundna vita streck. Frimärksbilden på de båda avdragen är identisk, liksom "reporna". Dessa särdrag tyder på att de tryckts med en och samma kliché.

Klichén som ligger till grund för avdragen

Om man bortser från valörbeteckningarna är frimärksbilden på avdragen helt lika den som förekommer på originalgravyren till tjänstefrimärkena. Inför tillkomsten av tjänstefrimärkena år 1873 kan Generalpoststyrelsen ha varit osäker på hur valörbeteckningarna skulle utformas för att få bästa möjliga harmoni i bilden. Man kan ha uppdragit åt tillverkaren Jacob Bagge att provgravera några olika typer av valörbeteckningar. Detta gjordes då på fällningar av originalgravyren. Naturligtvis måste Bagge, om provgravyrerna verkligen kom till stånd, ha gjort avdrag av dessa. Man valde sedan ett av förslagen och kasserade de andra. För att visa att den icke godkända klichén var makulerad repade man den.

Hur har de ovan beskrivna avdragen kommit till?

Vid frimärkenas tillkomst var det viktigt för både tryckaren och uppdragsgivaren att resultatet blev tillfredsställande. Man lät därför ofta kontrollera de olika stadierna i tillverkningsprocessen genom att göra olika avdrag och provtryck. Men det är helt uteslutet att Bagge gjorde provgravyrer eller avdrag/provtryck på skadade eller makulerade klichéer. Dessa skulle omedel-

bart ha kasserats av Generalpoststyrelsen och dessutom skulle Bagges renommé som frimärkstillverkare ha tagit allvarlig skada.

Eftersom de båda ovan beskrivna avdragen uppenbarligen gjorts på en makulerad kliché, så har de med största sannolikhet inte tillkommit på officiell väg. Det troliga är att någon person, med anknytning till Bagges Sedeltryckeri eller Postverket, har kommit över klichén, efter det att den makulerats, och sedan låtit göra avdrag i svart respektive kromgul färg.

Plåtavdrag av valören 2 öre

Den 1 juli 1891 infördes portot 2 öre för lokala trycksaker av första viktklassen. Tillverkningen av plåtmaterialet för 2-öres valören påbörjades någon gång under första halvåret 1891. Frimärksbilden på valören 2 öre avviker något från de flesta övriga valörers, genom att punkten efter SVERIGE och ÖRE har fyrkantig form. Detta beror sannolikt på att Bagge inte använde den ursprungliga originalgravyren utan lät tillverka en helt ny originalgravyr och stämpel. Av valören 2 öre finns således i Postmusei samlingar ett avdrag i brun färg (donerat av George Menzinsky), vilket säkerligen har tillkommit år 1891. Eftersom både valörsiffror och valörtext förekommer utgör den ett avdrag av originalstämpeln.

Fig. 2. Plåtavdrag av valören 2 öre. Avdrag av originalstämpeln donerat till Postmuseum av George Menzinsky.

Färgprov

Några färgprover till tjänstefrimärken i stort format är inte kända. En trolig förklaring, som framförts muntligen av Björn Sylwan, Postmuseum, är att Generalpoststyrelsen beslöt att låta trycka dessa märken i samma beprövade färger som användes vid utgivningen av de samtida, vanliga märkena i ringtyp.

Upplappningsprov

I Jacob Bagges Sedeltryckeri tillverkades tjänste- och lösenfrimärkena i en särskild lokal belägen två trappor upp i fastigheten Skeppsbron 40. I detta så kallade snällpressrum fanns, enligt en inventarielista upprättad år 1893, flera boktryckspressar. Med största sannolikhet har tjänstefrimärkena tryckts med en boktryckspress av märket Koenig & Bauer. Den var av cylindertyp och bestod mycket förenklat av ett fundament för tryckplåten, formvals och däckel, som var fastsatt på en cylinder. Med formvalsen infärgades plåten. Däckeln bestod av flera lager tunt papper som beklädde cylindern. Själva trycket gjordes på ett mellan däckeln och plåten befintligt frimärkspapper. I en cylinderpress av denna typ utövas tryckkraften endast på en smal remsa, som utgör den omedelbara kontaktytan mellan cylinder/däckel/papper och tryckplåten. Innan tryckningen av själva frimärksarken kunde påbörjas måste tryckplåt och tryckpress justeras till varandra. Det var viktigt att tryckplåten placerades i exakt rätt läge både höjd- och sidledes i förhållande till formvals och däckel – detta kontrollerade tryckaren genom att låta göra avdrag med jämna mellanrum. Eventuella ojämnheter i trycket, beroende på nivåskillnader i tryckplåtens yta, visade sig genom att vissa märkesbilder framstod svagare och andra starkare. Dessa ojämnheter åtgärdades genom upplappning, det vill säga tryckaren klistrade papperslappar under för lågt liggande partier eller klichéer av tryckplåten för att höja dessa. Lappning kunde också företas i däckeln, varvid "utskärningar" i däckelpapperet gjordes för att lätta på trycket, eller genom att lappar klistrades på för att partiellt öka tryckkraften. Upplappning var ett tålamodsprövande arbete och kunde ta en eller flera dagar i anspråk innan tryckaren blev nöjd. Samtidigt måste också cylinder- och valstryck justeras så att det varken blev för högt eller för lågt. För att kontrollera att trycket blev jämnt fördelat över plåten lät tryckaren då och då göra korrekturavdrag i svart färg, upplappningsprov. På några av de tryckplåtar som bevarats i Postmuseum finns sådana upplappningsprov fastklistrade på baksidan. De är gjorda på gulaktigt, starkt glättat papper eller på provtryckspapper.

Färgavdrag

Då trycket var jämnt och lagom hårt vidtog infärgning av plåten. Kontroll av tryck och färgblandning gjordes med hjälp av färgavdrag. Under 1870-talet gjordes troligen färgavdragen på vanligt frimärkspapper, då Bagge själv importerade papperet till tjänstefrimärkena och inte behövde detaljredovisa lagret. Men för att färgavdragen inte skulle kunna utnyttjas till frankering eller komma i orätta händer användes från mitten av 1880-talet och senare ett

speciellt provtryckspapper. Alla de färgavdrag som är bevarade i Postmusei samlingar är ogummerade och försedda med en speciell text på papperets baksida, antingen *Proftryck* eller SPECIMEN MACULATUR PROFTRYCK. Det fordrades ett gott handlag och stor vana att åstadkomma ett bra tryck i rätt färgnyans.

Fig. 3. Färgavdrag på provtryckspapper. Överst 20 öre blå tryckt på papper med texten *Proftryck* både vågrätt och lodrätt på baksidan. I mitten 10 öre röd typ I tryckt på samma papper. Nederst 10 öre röd typ II tryckt på papper med texten PROFTRYCK SPECIMEN MACULATUR.

Valör	Papper	Påtryck på baksidan
5 öre	Grå-gulaktigt	SPECIMEN MACULATUR PROFTRYCK
10 öre typ I	Gråaktigt, poröst	*Proftryck*
10 öre typ II	Grå-gulaktigt	SPECIMEN MACULATUR PROFTRYCK
20 öre, blå	Gråaktigt, poröst	*Proftryck*

Tabell 2. Kända färgavdrag på tjänstefrimärken i stort format.

För att inga av dessa färgavdrag skulle kunna komma utanför tryckerilokalen var tryckaren skyldig att personligen, efter arbetsdagens slut, samla ihop samtliga provark och färgavdrag, samt att se till att de brändes upp i maskinrummet. Att så inte alltid var fallet framgår av att åtskilliga finns bevarade, dels på Postmuseum och dels i privat ägo.

Normalprov

För att kontrollera tryckplåtens förslitningsgrad och för att undvika för stora variationer med avseende på färgnyans och tryckets kvalitet infordrade Generalpoststyrelsen med jämna mellanrum provark, så kallade normalprov. Dessa trycktes på vanligt sätt och gummerades, men perforerades ej. Den ursprungliga överenskommelsen mellan Generalpoststyrelsen och Bagge angående tillhandahållande av normalprov bibehölls under hela utgivningsperioden. Dock skulle tre eller fyra normalblad levereras i stället för de ursprungliga två.

Valör	Färg	Daterat	Plåtupp-sättning	Leverans nr. datum
2 öre	orange	1894	1 (enda)	02 1894 03 08
3 öre	brun	1894	1	07 1894 04 25
4 öre	svart	Odaterat	2	01 1893 01 04
	svart	1894	2	03 1894 03 10
5 öre	grön	1894	1	12 1894 02 21
10 öre typ I	röd	1894	1	27 1894 02 21
20 öre	blå	1891	2	01 1891 05 04
	blå	1894	2	06 1894 02 21
30 öre	brun	1894	2	19 1894 04 25
50 öre	grå	1894	2	01 1894 03 10
	grå	Odaterat	2	01 1894 03 10
1 krona	blå/brun	1895	2	12 1894 11 15

Tabell 3. Hela normalblad bevarade i Postmuseum, alla tillhörande emission 13.

Gummerade normalprov finns bevarade av alla 14-tandade valörer. Av de 13-tandade märkena tycks normalprov saknas för valörerna 6 öre, 50 öre röd typ I och typ II, samt 1 krona typ II. De hela normalark som ingår i Postmusei samlingar finns redovisade i tabell 3. De flesta är daterade år 1894 och är i enlighet med överenskommelsen påskrivna av C Jonzon för Generalpoststyrelsens räkning och av C G Laurin för Aktiebolaget Jacob Bagges Sedeltryckeri. Antagligen har Generalpoststyrelsen infordrat en omgång normalark av alla valörer som trycktes detta år.

Stämplade normalprov är relativt sällsynta. De kända är redovisade i tabell 4. Huruvida de verkligen är makulerade på vanligt sätt eller om de är orderstämplade är tvivelaktigt. Åtminstone det otandade, horisontella paret av valören 20-öre blå, stämplat i Göteborg den 23 januari 1919, är säkerligen icke äktgånget.

Enligt N Westberg (SFT 1942) kom dessa normalprov ut i handeln i två omgångar, nämligen 1900–1909 och 1919–1920. De väckte stor uppmärksamhet och livlig debatt. År 1909–1910 tillsatte Sveriges Filatelist Förening en expertkommitté, som jämsides med intendenten för frimärksförrådet skulle utreda hur dessa märken kommit ut till allmänheten. Det hela utmynnade i att kommittén fördömde handlandet med och samlandet av dessa "otandade" märken, samt att intendenten inte, efter så lång tid, kunde fastlägga på vilket sätt de lämnat frimärksförrådet. Generalpoststyrelsen såg sig föranlåten att påpeka i ett cirkulär att operforerade, skadade eller eljest felaktiga frankotecken erhållna från frimärksförrådet varken fick försäljas eller användas till frankering och att de ofördröjligen skulle återsändas till frimärksförrådet för att där förstöras.

Valör	Emission	Antal kända	Avstämpling
30 öre	Fintandade	Singel på klipp	Karlstad 8.2 1878
1 kr	Sista leveransen fintandade	11 st	Stockholm C 21.10 1881
10 öre	Grovtandade	Horisontellt par	Stockholm 8 14.2.11 KH. 1
20 öre, blå	Grovtandade	Horisontellt par	Malmö 1 12.3 11 9–10 e. *Brefp. *f.*
		Horisontellt par	Göteborg *23.1 19* *2*
		Singel på klipp	Malmö 1 15.4 11 9–10 e. *Brxx f*
		Singel på klipp	Stockholm 11.10 1912
		Singel på klipp	Ousby 25.1 14

Tabell 4. Kända stämplade normalprov.

Nytryck, eftertryck och svartavdrag

Några tryck av detta slag är inte kända på tjänstefrimärken.

Fig. 4. Överdelen av operforerat normalark av valören 3 öre med bläcknoteringen Normalark 1894.

Provtryck på 1889 års provisorier

I samband med att portot för inrikes brev sänktes den 1 januari 1885 minskade behovet av 12- och 24-öres valörer starkt. Omläggningen av portot medförde att tillgången i frimärksförrådet blev avsevärt större än förbrukningen vid postkontoren. År 1889 fanns således en restupplaga i frimärksförrådet på 290.427 märken av 12-öres valören och 175.629 av 24-öres. Dessa hade kostat mycket i tillverkning varför Generalpoststyrelsen var angelägen att på lämpligt sätt använda frimärkena. Förslaget att nämnda märken skulle övertryckas med valörbeteckningen 10 öre kom troligen från förvaltaren av frimärksförrådet. Detta förslag godtogs av Generalpoststyrelsen och den 9 augusti 1889 meddelade förvaltaren i frimärksförrådet att alla tjänstefrimärken var omstämplade. Provisorierna bekantgjordes i Kongl. Generalpoststyrelsens

Fig. 5. Normalprov av valören 1 krona, emission 14, stämplat Stockholm C. 21.10 1881.
Fig. 6. Plåtavdrag av påtrycket till 1889 års provisorier.

Fig. 7. Färgprov i mörkblå färg till 1889 års provisorier tryckt på en arkdel av valören 24 öre gul.

cirkulär den 30.9 1889. Där beskrevs övertrycket på följande sätt: "Å tjenstefrimärken af tolf och tjugofyra öres valörer är i mörkblått tryck ordet "Tjenstefrimärke" anbragt under ordet "Sverige", samt det ovala fältet till höger och venster om svenska riksvapnet öfverstämplade hvartdera med en kongl. krona, hvilka kronor förenas medelst ett band, å hvilket läses den nya valören "Tio öre" jemväl i siffror".

Plåtavdrag av provisorierna

Generalpoststyrelsen uppdrog åt J Bagge att tillverka det nödvändiga plåtmaterielet. Två olika tryck på det särskilda provtryckspapperet är kända. De omfattar endast själva påtrycket, är utförda i mörkblått respektive rött tryck och är troligen avdrag av originalgravyren.

Färgprov

Två olika provisorieprovtryck förekommer på arkdelar av den gula 24-öres valören. Det ena är utfört i röd färg och omfattar de två översta raderna i ett perforerat ark medan det andra är tryckt i mörkblå färg på märken i positionerna 1–3 och 6–8. Samtliga dessa provtryck är bevarade i Postmuseum.

Påtryck på normalprov

I privat ägo förekommer ett rättvänt påtryck i normal färg på ett normalprov av 12-öres valören.

Tjänstefrimärken med påtrycket SPECIMEN

Förutom de ovan beskrivna egentliga provtrycken förekommer enligt N Strandell (SFT 1935) 13-tandade tjänstefrimärken av valörerna 2, 3, 4, 5, 10, 20, 30, 50 öre och 1 krona med övertrycket SPECIMEN, liksom på olika valörer av Oscar koppartryck. Märkena är perforerade på vanligt sätt och övertrycket är placerat mellan lejonen i jämnhöjd med fundamentet. Strandell redogör för tillkomsten av dessa specimenpåtryck i Filatelia nr 2, 1948. Den 18 april 1902 överlämnades från Utrikesdepartementet till Generalpoststyrelsen en förfrågan från sekreteraren i en handelskammare i Australien om att få erhålla en fullständig uppsättning av i bruk varande, svenska frimärken i annullerat skick. Med anledning av denna förfrågan beslöt Generalpoststyrelsen att det för sådana ändamål skulle anskaffas en stämpel med ordet "SPECIMEN". En sats frimärken inklusive tjänstefrimärken övertrycktes också och överlämnades till personen ifråga. Enligt uppgift skulle denna stämpel endast ha använts en gång. I Postmusei samlingar har Robert Mattson påträffat en stamp, gjord i mässing, med texten SPECIMEN ingraverad. Denna kan ha använts för att göra dessa påtryck, då storleken på och utformandet av bokstäverna tycks överensstämma.

Källmaterial

Utan tillmötesgående från personalen i Postmuseum hade det varit omöjligt att skriva denna artikel. Allt material i samlingarna har stått till mitt förfogande och dessutom har Postmuseum bekostat fotografering av de unika objekt som illustrerar denna uppsats. Ett varmt tack till Karin Rabén, Björn Sylwan, Bosse Andersson och Robert Mattson.

Övriga källor

Facitkatalogen 1967
Kongl. Generalpoststyrelsens cirkulär år 1873 nr XXXII och år 1889 nr XLI
Postens arkiv
Postmusei arkiv
Svensk Författningssamling 1873 nr 73
Strandell N. 1935. SFT 36:94
Strandell N. 1948. Filatelia 2:3
Westberg N. 1942. SFT 43:184–189, 206–211

Sveriges postvägar till utlandet under andra världskriget

Knut Norborg

Mot slutet av 1930-talet fungerade de internationella postförbindelserna väl. Utbrottet av andra världskriget i september 1939 innebar stora avbräck, trots att man från såväl de krigförandes som från de neutrala ländernas sida bemödade sig om att postgången skulle fungera väl inom de nya gränser som upprättades av de krigförande parterna. Det var av vitalt intresse att de som var i fält kunde hålla kontakt med sina anhöriga där hemma. En väl fungerande postgång medverkade också till att ryktesspridning kunde begränsas.

Under krigets växlande skeden kom posten från och till Sverige att ta de mest växlande och oväntade vägar. Hittills har inte de tilltrasslade postvägarna under andra världskriget observerats i någon större utsträckning av samlarna. Det beror naturligtvis bl a på att transitstämplar vid denna tid är relativt ovanliga och att censurremsorna och -stämplarna inte alltid i klartext ger uppgift om hur posten gått. Även ankomststämplar är ovanliga och det är egentligen bara på expressbrev och i någon mån rekommenderade försändelser som man nu i efterhand kan fastställa hur många dagar försändelserna varit på väg. Handskrivna noteringar om mottagande är dock relativt vanligt från denna period.

Viktigaste källa för denna artikel har varit Generalpoststyrelsens utgåva av "Postlägenheter till utlandet" (PLU). Från januari 1940 utgavs den endast för tjänstebruk. Prenumeration kunde därför inte verkställas. Häftet utkom i regel med fyra sidor varje månad. Vissa uppgifter föreligger också i Kungl. Generalpoststyrelsens Cirkulär samt i Brevtaxan. En hel del av brevtaxans och cirkulärens material finns samlat i Karin Rabéns utmärkta sammanställning "Tilläggsporton för flygpost 1930–1946". Därutöver har jag gått igenom Postens arkiv i Stockholm för de aktuella åren. Man måste vara öppen för att många improvisationer företogs som inte närmare berördes i postens publikationer. Vissa postlägenheter fungerade på basis av muntliga avtal. Arkiven innehåller inte några närmare upplysningar om deras innehåll. Man bör också undvika att dra slutsatser från enstaka försändelser. Felsorteringar och inkonsekvent handlande är inte något helt ovanligt.

Några för postgången viktiga händelser

För att kunna förstå de problem som posten hade att brottas med är det viktigt att känna till krigshändelserna. Särskilt tre kritiska händelser är av avgörande betydelse för postföringen. Tyskland ockuperade Danmark och Norge den 9 april 1940 och transportvägen västerut från Sverige – och naturligtvis även från Danmark och Norge – stängdes för lång tid. Då återstod för Sverige under drygt ett års tid postvägen söderut via Tyskland och österut via Sovjetunionen.

Vid midsommartid 1941 inledde Tyskland krig mot Sovjetunionen och postvägen från Sverige mot öster stängdes. Nästa viktiga händelse är början av december 1941 då Japan anfaller USA:s baser på Hawaii och går in i kriget på Tysklands sida. USA sluter då formellt upp på de allierades sida. Vid detta tillfälle påverkas särskilt postgången till Sydostasien och Australien. Från denna tid sker trots allt en lättnad i postrestriktionerna, främst genom att Tyskland tillåter transittrafik och genom att kurirtrafik till Skottland öppnas i mars 1942.

Krigsutbrottet

Efter den första chocken vid krigsutbrottet i september 1939, då förbindelserna med Polen avbröts, återgick postbefordran vad Sverige anbelangar i stora delar till förkrigsrutinerna. De tidigare etablerade flygpostlinjerna till Finland, Köpenhamn, Amsterdam, Brüssel, Berlin, Riga och Moskva återupptogs snabbt. Även under finska vinterkriget upprätthölls flyglinjen Stockholm–Riga–Moskva. Post till Tyskland dirigerades antingen med postkupé till Malmö och flyg till Berlin eller med sjp 141 till Trelleborg och vidare Trelle-

Fig. 1. Brev avstämplat Huddinge 9/4 1940 till Köpenhamn. Försändelsen har försetts med returetikett med reklamationskontorets stämpel 20. APR. 1940.

Fig. 2 Brev från Stockholm 7/11 1940 till Matadi i Belgiska Kongo. Brevet försett med transitstämpel Bagdad 29/11 1940, indisk censurremsa och -stämpel samt ankomststämpel Matadi 15/4 1941.

borg–Sassnitz. Till Storbritannien gick posten antingen från Malmö med flyg via Amsterdam/Brüssel till London eller med båt från Göteborg eller norsk hamn.

Förutom det direkta stoppet till Polen påverkar kriget inte postgången särskilt mycket. Post till och från Tyskland samt transitpost genom Tyskland fick passera den tyska censuren i Berlin. Den försågs efter granskning under de första månaderna av kriget med samma valutakontrolletiketter som använts sporadiskt sedan början av 1930-talet. Först mot slutet av 1939 kom regelrätta censurbanderoller till användning. Censuren försenade postgången relativt lite, på sin höjd något dygn.

Post till och från Storbritannien samt transitpost därigenom drabbades av större problem. Tydligen hade man inte någon större beredskap och censuren fungerade de första månaderna utomordenligt dåligt. Postförande fartyg fördes in till hamnar i Storbritannien och fick ligga i veckor i avvaktan på att posten skulle granskas. Svenska postverket liksom postverken i våra grannländer framförde skarpa protester men de ledde inte till någon ändring.

Postgången till och från Danmark 1940–1945

Händelserna den 9 april 1940 med den tyska ockupationen av Danmark och Norge förde med sig en drastisk förändring av våra möjligheter att kommunicera med omvärlden. Temporärt stoppades helt postutväxlingen med Danmark (fig. 1) och Norge. Till Norge förblev postutväxlingen inställd någon månad. Till Danmark letade sig posten snabbt fram. Under drygt 3 månader fick den gå med sjp 141 och vidare Trelleborg–Sassnitz och därifrån till Berlin eller vanligare Hamburg, där posten censurerades innan den gick vidare till Danmark. Först den 15 juli 1940 upprättades ett censurkontor i Köpenhamn och den normala postutväxlingen Helsingborg/Helsingör och Malmö/Köpenhamn kunde återupptas. Med endast något kort avbrott fungerade därefter postgången till/från Danmark till hösten 1944.

I början av oktober 1944 flyttades postcensuren i Danmark till Sönderborg på Sönderjylland. Posten fick därför ta en betydande omväg och försinkades påtagligt av detta. Expressbrev mellan Malmö och Köpenhamn kunde nu ta någon vecka och vanliga brev ännu längre tid. Viss postcensur blev kvar i Köpenhamn. Det gällde bl a paketcensuren samt trycksakskontrollen. Man använde delvis samma stämplar i Köpenhamn som i Sönderborg. Det är därför svårt att entydigt avgöra om en försändelse gått via Köpenhamn eller via Sönderborg.

Den östra postvägen öppnas

Den 9 april 1940 inställdes flygbefordran av post till Berlin. För den vidare transporten från Berlin till Rom, Barcelona, Madrid och Lissabon fanns dock flyglägenheter. Först i mitten av oktober 1940 återupptogs flyglinjen till Berlin med anknytning till Zürich och Budapest samt senare även till Wien, Belgrad och Sofia. Via denna väg kunde posten nå södra och östra Europa samt Amerika liksom italienska, spanska och portugisiska kolonier i Afrika och Asien.

Från Lissabon fanns det vid denna tid flyglägenheter via den s k Clippern tre gånger i veckan i vardera riktningen via Horta på Azorerna till New York. Försändelser skulle förses med viabeteckningen "By air over the Atlantic and from New York". Det fanns också möjlighet att utnyttja båtlägenhet till USA och flyg därifrån. Viabeteckningen skulle då vara "By air from New York". För försändelser som via Nordamerika skulle till adressater i Asien och Australien användes den långa viabeteckningen "By air over the Atlantic, through U.S.A. and over the Pacific".

Från våren 1940 fanns det också en flygförbindelse en gång i veckan från Rom via Villa Cisneros, Kap Verdeöarna till Pernambuco, Bahia och Rio de Janeiro i Brasilien och till Buenos Aires i Argentina. Försändelser denna väg skulle ha befordringsanvisningen "Par ligne Europe-Amérique du Sud". Luftposttillägget var först 2.20 till hela Latinamerika, sedan 2.20 till Brasilien och 2.60 per 5 g till övriga länder i Sydamerika samt Västindien. Tilläggsavgiften vid flygbefordran via Nordatlanten till dessa områden är väsentligt lägre eller 80 öre till 1.60 per 5 g. Det förklarar varför försändelser via Sydatlanten är relativt ovanliga. Förbindelsen fungerade till årsskiftet 1941/42.

Ytterligare en postväg stod i varje fall temporärt öppen. Efter svensk för-

frågan skriver nämligen finska Post- och Telegrafstyrelsen den 7/6 1940 "att svensk brev- och paketpost kan i sluten transit tillsvidare mottagas för vidarebefordring till och över USA å linjen Petsamo–New York". Det finns inga uppgifter i brevtaxan eller cirkulären som antyder att denna rutt i praktiken utnyttjats. Jag har inte heller träffat på någon försändelse som har påteckningar eller stämplar som antyder att den transporterats denna väg.

De tyska myndigheterna släppte inte igenom post till Storbritannien, det brittiska samväldet samt franska kolonier. I samband med det tyska fälttåget mot Frankrike och Beneluxländerna i maj–juni 1940 inställdes postgången från Sverige till dessa länder. Redan på sensommaren upptogs den åter till Belgien och Nederländerna. Däremot förblev posten helt inställd till den ockuperade delen av Frankrike till sommaren 1942.

Posten fick söka sig nya vägar för att nå de allierade och deras bundsförvanter väster om den tyska spärren i Kattegatt och Skagerack. Den fick nu dirigeras via Moskva och Bagdad. A-post sändes med flyg från Stockholm till Moskva med avgång vardagar kl 08.00 och ankomst Moskva 18.05 samt därifrån vidare med järnväg. B-posten gick båtledes från Stockholm till baltiska hamnar. Den vidare vägen är för närvarande oklar, men censurstämplar antyder att en vanlig väg har varit via Iran, Irak och Indien. Försändelser till Västafrika, Kongo (fig. 2) och Sydafrika har ofta censur eller transitstämplar från dessa länder. Däremot har jag endast påträffat någon enstaka försändelse till Storbritannien med transitstämpel Bagdad och befordringsanvisningen "via Moskva–Bagdad" (fig. 3). I cirkulären anges upprepade gånger att befordringstiden för post till Storbritannien inte torde underskrida två månader.

Även om luftpostbefordran var möjlig till Moskva, kunde brevposten till Storbritannien endast sändas som ytpost. Först den 1 mars 1941 blev det möjligt att sända luftpost denna väg till Storbritannien och övriga samväldesländer. Samtidigt genomfördes ändring 33 till 1938 års brevtaxa varvid det särskilda tilläggsportot för flygbrev i många fall höjdes kraftigt på grund av de stegrade kostnader som omdirigeringen medförde. Till England blev avgiften 85 öre per 5 g, till de brittiska områdena i Afrika liksom till Belgiska Kongo 80 öre per 5 g.

Från mars 1941 hade Clippern över Nordatlanten bara två förbindelser i veckan. Den gick nu en sydligare väg. Från Lissabon flög man till Bolama i Portugisiska Guinea, därifrån till Port of Spain på Trinidad och vidare till New York. Flygtiden var tre dagar till New York och en vecka till Rio de Janeiro. Från mitten av maj 1941 och året ut återupptog man flygningar via Azorerna och Bermuda till New York. Från årsskiftet 1941/42 återgick man till den sydligare rutten. Från sommaren 1943 återupptas trafik över Azorerna–Bermuda parallellt med den sydligare linjen.

Tyskland går mot Sovjetunionen

Vid midsommartid 1941 tog andra världskriget en ny vändning. Bundsförvanterna Tyskland och Sovjetunionen som börjat kriget genom att dela upp Polen, öppnade krig mot varandra. Finland slöt upp på Tysklands sida mot

Fig. 3 Luftpostbrev från Stockholm 21/3 1941 till England med beteckning Via Moskva-Bagdad. Brevet försett med transitstämpel Bagdad 6/4 1941. Luftpostavgiften var vid denna tidpunkt 85 öre/5 g. Brevet är därför underfrankerat med 30 öre.

Sovjetunionen. Därmed stängdes den östra postvägen från Sverige till Sovjetunionen och större delen av Asien. Även trafiken till Storbritannien liksom till hela det brittiska samväldet (fig. 4) inkluderande Canada, Australien och Sydafrika upphörde.

Under den period som följde kunde vi från Sverige nå Schweiz, Portugal, Spanien, Irland, Turkiet samt Tyskland och länder som var ockuperade eller samarbetade med Tyskland, dock med vissa undantag. Delar av Frankrike, Grekland, delar av Jugoslavien, Balticum, östra Polen och de av Tyskland ockuperade delarna av Sovjetunionen var stängda för svensk postgång. Däremot fanns det kontakt via Lissabon med Färöarna, Grönland och Island.

I Afrika fanns det förbindelse med franska, portugisiska, spanska och italienska kolonier i den mån de inte var ockuperade av de allierade. I Asien kunde Filippinerna, Japan, Kina, Thailand, Irak, Iran samt portugisiska kolonier nås. I Nord- och Sydamerika kunde posten nå de flesta staterna frånsett Canada.

I ett svar på en skrivelse om Amerikaposten anför Postverket vid denna tid att "Post från Sverige till Amerikas förenta stater, avsedd att flygbefordras över Nordatlanten, sändes i slutna och plomberade säckar till New York." Därefter följer "Någon garanti för att de slutna poster, som passerar Berlin på

väg härifrån till Amerika, icke inom Tyskland censureras eller kvarhållas kan självfallet icke lämnas. Det finns emellertid all anledning förmoda att så icke är fallet." Detta senare avsnitt har strukits och ersatts med "Beträffande censurförhållandena i samband med poster, befordrade denna väg, är Styrelsen icke i tillfälle att meddela upplysningar." Det är väl känt av samlarna att denna post i regel censurerades både av tyskarna i Berlin och av engelsmännen på Trinidad eller Bermuda.

Fig. 4. Luftpostbrev från Göteborg 1 28/6 1941 till Omaruru, Sydvästafrika. Försändelsen återställd med returstämpel eftersom den östra befordringsvägen inte längre stod till buds.

Nytt postavtal med Tyskland

Nästa dramatiska förändring av det politiska läget skedde i och med Japans överfall på den amerikanska flottan vid Pearl Habour och Japans inträde i kriget på Tysklands sida och USA på den allierade sidan. Postgången upphör nu plötsligt till USA och Canada – posten måste ju passera fiendelandet Tyskland – samt till praktiskt taget alla länder i Asien (inkl Ryssland), Ostafrika och Australien. Många Amerikabrev ger påtagliga bevis på detta. De kommer i retur från Tyskland eller returneras direkt av de svenska postmyndigheterna.

I min samling har jag brev till Kina och USA från tiden 2 december till 12 december 1941 som returnerats. En tvåspråkig kvadratisk returstämpel har använts, däremot inte de returetiketter som i övrigt användes under kriget (för närmare beskrivning av returstämplar och -etiketter hänvisas till min artikel i SFF:s Sverigekatalog 1984/85 och 1985/86 om Postrestriktioner under andra världskriget). Samtidigt har jag försändelser till New York både från den 2 och 8 december 1941 som passerat genom Tyskland. Det är möjligt att de kvarhållits i Sverige i avvaktan på att transportmöjlighet skulle uppstå.

Ett relativt stort antal försändelser (mer än 400) speciellt till USA som returnerats under denna tid sändes in till Postverket för restitution av portokost-

naderna. Till ansökan fogades då den returnerade försändelsen. I regel beviljades dessa restitutioner. Vid en kontroll i Postens arkiv visar det sig att detta material för åren 1939–1944 har gallrats ut.

Samtidigt därmed är tyskarna i färd med att ompröva sin inställning. I tillägg till Postlägenheter till utlandet 20/12 1941 meddelas att luftbrevpost taxerad för flygbefordran via Nordatlanten kan mottas till samtliga länder och områden i Amerika (alltså även Canada) samt Kina. Det betonas dock att detta sker på avsändarens risk. Jag har inte kunnat hitta något avtal i Postens arkiv. I en samtida odaterad handling där står endast "enligt meddelande från tyska postförvaltningen kan svensk brevpost till alla amerikanska länder och till Ostasien vidarebefordras genom Tyskland till Portugal. Från sistnämnda land finns enligt till generalpoststyrelsen ingången uppgift flygförbindelse med Amerikas förenta stater...".

Dessa uppgifter bekräftas också av ett brev i min samling (fig. 7). Det har sänts från Stockholm 8/12 1941 till New York. Det har nått Berlincensuren, där det granskats och försetts med förslutningsremsa men dessutom med stämpeln "Zurück/Postverkehr eingestellt". Dessa avtryck har makulerats med blåkrita och en ny stämpel tillfogats med följande text "Beförderung durch Deutschland in schwedischen Briefbeuteln zugelassen laut Mitteilung des RPM". Brevet är sedan försett med brittisk censurremsa från Trinidad samt mottagarens ankomststämpel 10/2 1942.

Japans inträde i kriget innebar i första hand problem för posten i Sydostasien. Fortfarande fungerade viss postgång till såväl Japan som Kina. Denna post expedierades via Iran och Sovjetunionen, som vid denna tid inte var i krig med Japan. Den avgörande förändringen under våren 1942 är att postgången till Storbritannien och därmed också till det brittiska samväldet i Afrika, Asien och Australien på nytt öppnas. I ett konfidentiellt brev till Generalpoststyrelsen meddelar A.B. Aerotransport att man preliminärt räknar med att flyga från Stockholm 2, 8 och 14 april med återflygning den 4, 10 och 16 april.

Redan den 31/3 1942 genomförs den första av dessa s k kurirflygningar till Skottland. Samtidigt sänks luftposttillägget till Storbritannien till 20 öre per 5 g. Turerna rubriceras i Postlägenheter till utlandet som tillfälliga flygpostförbindelser. Den nya flygleden innebar också att försändelser kunde skickas till USA, Canada m fl länder utan att passera Tyskland. Beteckningen "Via England" skulle då användas. Luftposttillägget över Storbritannien var 75 öre mot 55 öre via Tyskland. Det fanns också möjlighet att utnyttja flyg till England och därefter vanliga befordringsmedel. Tillägget var då endast 20 öre per 5 g och viabeteckningen "By air to the United Kingdom" skulle användas. Se vidare figurerna 5 och 6.

Vid årsskiftet 1942/43 blev det också möjligt att sända post till Sovjetunionen via Storbritannien. Därmed fanns det postförbindelser med praktiskt taget hela världen frånsett Balticum, de av tyskarna ockuperade delarna av Österuropa i övrigt, Balkanhalvön samt Nya Guinea. Förbindelserna är dock påtagligt glesa, eftersom de militära transporterna prioriteras. Clipperlinjen mellan Lissabon och New York går sålunda bara ca två gånger i månaden. Kurirflyget till England har också mycket begränsad kapacitet och vissa inskränkningar i befordringsmöjligheterna genomförs vintern 1944.

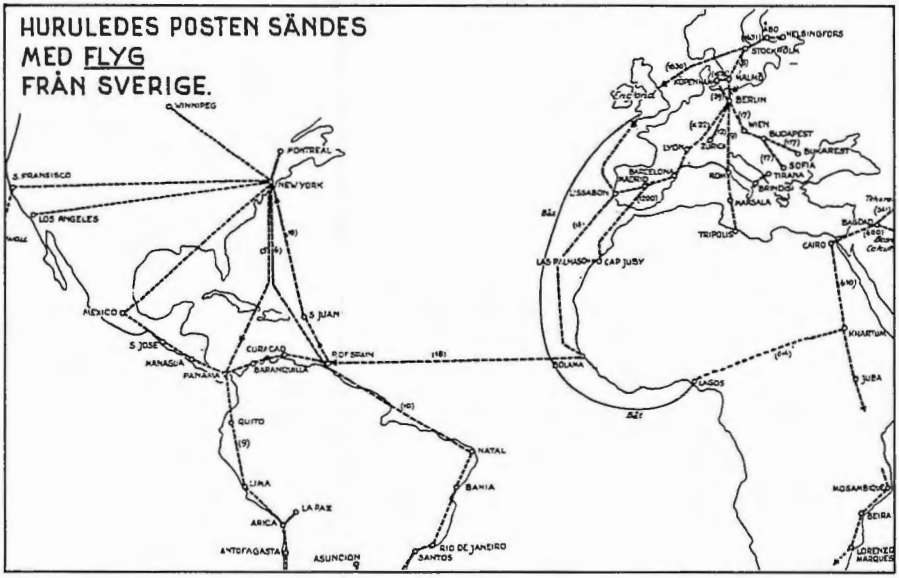

Fig. 5. Karta från "Postlägenheter till utlandet" 17/12 1942 över transportvägar för flygburen post från Sverige.

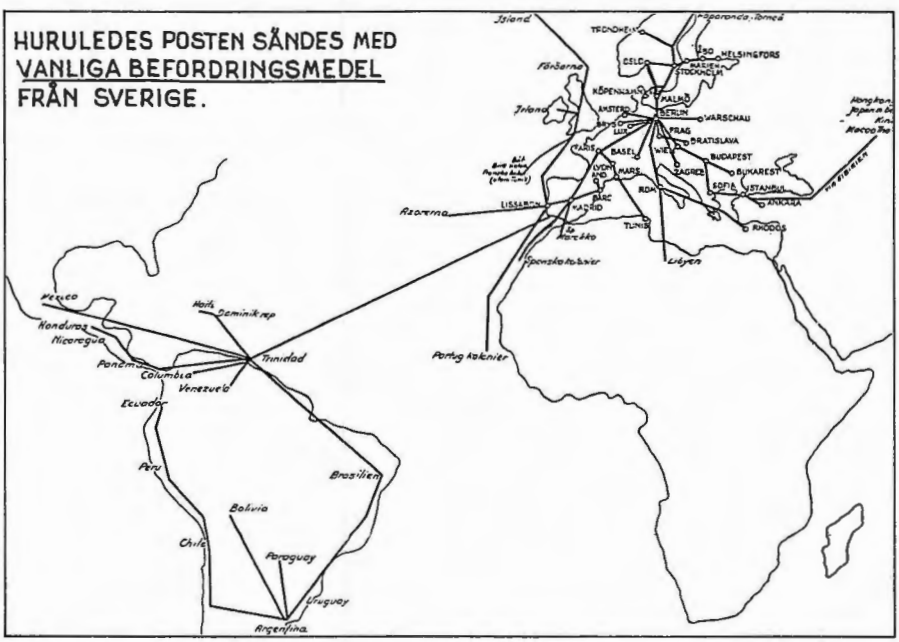

Fig. 6. Karta från "Postlägenheter till utlandet" 17/12 1942 över transportvägar för post med vanliga befordringsmedel.

Fig. 7. Luftpostbrev från Stockholm 8/12 1941 till New York. För kommentarer se artikeln.

Ringen sluts om Tyskland

Under 1943 gick de allierade till offensiv. På sommaren 1943 landsteg allierade trupper på Sicilien, Mussolini störtades i Italien och de allierade trängde upp mot norr på Italiens fastland. Invasionen i Frankrike sattes in på försommaren 1944 och det tyska väldet trängdes samman allt mer. Naturligtvis medförde detta att postgången till de direkt av krigshändelserna berörda delarna begränsades eller inställdes helt. De omfattande bombningarna i Tyskland rubbade dessutom postgången och posten fördröjdes ofta kraftigt. Problemen blev i augusti så stora att luftpostbrev till Amerika, Portugal och Spanien endast kunde mottas för flygbefordran via England (fig. 8). Även till de östeuropeiska länderna begränsades postföringen, först till Rumänien, sedan även till Bulgarien. Det tyska inrikesflyget och flyget till Prag, Budapest och Milano gick inte längre efter bestämda tidtabeller.

I september 1944 slöt Finland separatfred med Sovjetunionen. De tyska trupperna i norra Finland evakuerades mot Norge tillämpande brända jordens taktik. Postgången till Finnmarks fylke samt delar av Troms fylke inställdes därvid. Däremot öppnades på nyåret på nytt den östra postleden via

Sovjetunionen. Brevförsändelser kunde befordras med båt till Finland och därefter med järnväg till bl a Kina, Iran, Afghanistan, Indien, Egypten, Palestina och Östafrika.

Det tyska sammanbrottet närmar sig. Censuren i Berlin och på övriga orter arbetar dock fortfarande intensivt. Inget lämnas åt slumpen. Remsorna och stämplarna blir allt mera primitiva och antyder att sammanbrottet närmar sig. De delar av Tyskland som står under allierad kontroll växer och i april kan post från Sverige inte längre mottas till områden söder om Berlin. Därvid inkluderas också Österrike, Tjeckoslovakien, Schweiz, Jugoslavien, Nederländerna och de delar av Italien som ännu står under tysk kontroll. Det inre tyska flygnätet har nu upphört att fungera. Ännu i slutet av april upprätthålles dock flygförbindelsen Stockholm–Berlin.

Krigsslutet i början av maj 1945 innebar inte att alla vägar plötsligt öppnade sig. Utväxlingen till Tyskland förblev totalt inställd under flera månader och ännu i början av 1947 kunde t ex rekbrev inte expedieras dit. Till delar av Nederländerna och Frankrike var utväxlingen inställd till början av juli månad och postgången till Schweiz var starkt reducerad. Till Ungern, Österrike, Albanien och Jugoslavien förblev postgången inställd till hösten 1945.

Fig. 8. Luftpostbrev från Borås 22/12 1944 till Mexico City. Handskriven befordringsanvisning "Via England". Brittisk censurremsa.

Avslutning

Många enskildheter i posthanteringen under andra världskriget har måst utelämnas. De stora dragen snarare än detaljerna har betonats. Förekomsten av försändelser från denna tid är med vissa undantag begränsad. Till transoceana länder bortsett från USA, Kanada, Argentina och Brasilien är de sparsamt förekommande. Ännu sällsyntare är sådana försändelser med transitstämplar och befordringsanvisningar som hjälper oss att klarlägga skeendet i detalj.

Det är vi
som tryckt
katalogen
till
NORDIA 90

Skogs

Box 1007, 231 25 Trelleborg, Telefon 0410/54 800

Stamp Boxes

Brian Beet & Tomas Bjäringer

With the invention of the postage stamp in 1840 came the need for containers to store these awkward little pieces of paper, both on the person and at the desk. Thus was the stamp box born.

At first they tended to be purely functional in form and fashioned in less expensive materials such as wood and brass. From the 1880's through to about 1920, however, there was a positive explosion in both the range of materials employed and in the forms they took. Silver was perhaps the most popular, but gold, ivory, plate, pewter, ceramics and papier maché are also frequently found. In keeping with the spirit of the age, an enormous amount of ingenuity was expended in creating amusing novelty forms, in combining stamp boxes with other useful articles and in evolving mechanisms to aid dispensing and applying the stamp. As is so often the case, invention does not

Fig. 1. Triple compartment box, sides enamelled in salmon rose on a quilloché ground and framed with pearls in relief, lid with christal glass. Original case in sycamore wood. Fabergé, St. Petersburg 1899–1908.

Bordsdosa med tre fack i laxröd guillocherad emalj med pärlor i relief och lock i kristallglas. Tillhörande originalask i mullbärsfikonträ, rysk, från Fabergés verkstad i S:t Petersburg 1899–1908.

always equate with improvement and some are quite amazingly impractical – though none the less charming for that.

No less varied are the techniques, styles and materials used to decorate these boxes. Perhaps the most appealing to philatelists is the inlay of enamelled representations of actual postage stamps, but the range reflects the fact that boxes were made to cater for all users of stamps, from the humblest of clerks to the crowned heads of Europe. The breadth of this original market ensures that there is material available for collectors regardless of their budget – starting from the wooden souvenir boxes at £20 or less to the jewelled creations of Fabergé at many thousands of pounds.

Despite the worldwide interest in this topic, little has appeared in print beside the odd short article, although a Stamp Box Society has recently been formed which produces a twice-yearly journal (Honourary Secretary, Martin Leverton, P.O. Box 54, Stanmore HA7 4ED, England).

The absence of a standard reference book makes the catalogueing of a collection difficult as there are several different basic approaches; by material, by country of origin or by form. The latter approach has been adopted here under the classification printed below, as it is the most general and can be later elaborated to include the alternative approaches as sub-classifications.

In this article the word "box" is used to describe containers intended for desk purposes and the word "case" for those intended for the pocket.

Simple boxes

A. Roll dispensers
B. Single cases
C. Single boxes
D. Double cases
E. Double boxes
F. Triples
G. Quadruples
H. Five and larger

Novelties

J. Envelopes
K. Domestic and personal objects
L. Animals
M. Unallocated

Combinations

N. Damper combinations
O. Scales combinations
P. Pen- and inkcombinations
Q. Blotter combinations
R. Paper knife combinations
S. Letter rack and clip combinations
T. Memo pad combinations
U. Vesta case combinations
V. Sovereign case combinations
W. Card case combinations
X. Aide-memoire combinations
Y. Pencil combinations

Frimärksdosor

Brian Beet & Tomas Bjäringer

Med frimärkenas tillkomst år 1840 uppstod behovet att förvara de små ömtåliga papperslapparna, både så att man kunde föra dem med sig och ha dem på skrivbordet. Som en följd av detta föddes frimärksdosorna.

I början brukade de tillverkas i mindre dyrbart material som trä och mässing. De var genomgående funktionella till form och utseende. Från 1880-talet till 1920 inträffade emellertid en explosionsartad utveckling både vad gäller material för dosorna som de former de gavs. Silver var kanske det populäraste materialet men guld, elfenben, nysilver, tenn, keramik och papiermaché förekom också ofta. I enlighet med tidsandan utvecklades en enorm

Fig. 2. Left: Triple compartment box, silver-guilt with white guilloché enamel panels within border of blue and red enamel dots, the lid set with garlands in two-colour gold, two sapphires and a ruby. Fabergé, Moscow 1910.
Right: A box in 'Art Noveau' taste, a rare style for Fabergé, and, as with all such examples, made in the Moscow workshop 1899–1908. Of silver construction, the lid is guilloché enamelled in shades to represent the sunset and applied with laurel sprigs and a lady's head, set with a headband of four diamonds and four rubies. The box is hinged along the narrow end above the sprigs and opens to reveal three sloping compartments aligned towards the opposite end.

Vänster: Bordsdosa med tre fack i förgyllt silver, med vit quillocherad emalj inom en ram av blåa och röda prickar. Locket är prytt med kransar i två färgers guld, två safirer och en rubin.
Höger: Bordsdosa med tre fack i silver. Locket är utfört i quillocherad emalj i färgnyanser, föreställande solnedgången, och besatt med lagerkvistar och ett kvinnohuvud, prytt med ett hårband med fyra diamanter och fyra rubiner. Dosan är hängd i kortändan ovanför kvistarna och har tre fack som sluttar mot den bortre delen.

uppfinningsrikedom för att åstadkomma roande nya former där frimärksdosorna kombinerades med andra för brevskrivaren användbara föremål och för att utveckla mekanismer för att hantera och anbringa frimärkena. Som så ofta i sådana fall innebar de nya uppfinningarna inte alltid förbättringar. Några av de frimärksdosor som såg dagens ljus är förvånansvärt opraktiska – trots det förefaller de oss nu charmfulla.

Inte mindre varierad är den teknik och stil samt det material som använts för att dekorera dosorna. För filatelister är förmodligen emaljinläggningar av aktuella frimärken mest tilltalande. Den rika mångfalden i dekorationerna speglar att dosorna tillverkades för att motsvara behov som användarna av frimärken hade, från den enklaste kontoristen till Europas krönta huvuden. Bredden på dostillverkningen garanterar att det finns material för alla samlare oavsett ekonomiska tillgångar – från de små souvenirdosorna av trä för mindre än 200 kronor till Fabergés juvelprydda skapelser för tiotusentals kronor.

Trots det stora intresset världen över för frimärksdosor finns ännu föga skrivet om dem bortsett från några korta artiklar. Nyligen har emellertid Stamp Box Society bildats, som utger en tidskrift med två nummer årligen. Föreningens sekreterare är Martin Leverton, P.O. Box 54, Stanmore HA7 4ED, England.

Frånvaron av en normgivande referensbok gör det svårt att katalogisera en samling eftersom det finns flera olika tänkbara utgångspunkter:
- med hänsyn till material
- med hänsyn till ursprungsland
- med hänsyn till form

I den nedan följande klassifikationen har vi utgått från dosornas form eftersom det är den generella principen och därför att den lätt kan byggas ut så att den även inkluderar de alternativa indelningssätten som underavdelningar.

Enkla dosor

A. Hållare för frimärksrullar
B. Fickdosor med ett fack
C. Bordsdosor med ett fack
D. Fickdosor med två fack
E. Bordsdosor med två fack
F. Dosor med tre fack
G. Dosor med fyra fack
H. Dosor med fem eller fler fack

Dosor med nya former

J. Kuvert
K. Bruks- och prydnadsföremål
L. Djur
M. Odefinierade

Kombinerade dosor

N. Med fuktare
O. Med våg
P. Med penna och bläck
Q. Med läskpapper
R. Med pappersknív
S. Med brevhållare
T. Med anteckningsblock
U. Med tändsticksask
V. Med myntfack
W. Med visitkortsfack
X. Med minneslista
Y. Med blyertspenna

Fig. 3. First row: 1. Dual compartment pocket case, suspention ring, opposing lids embossed with drinking scenes. Dutch c 1900. 2. Pocket-roll dispenser, suspention ring, maker A.M. Co. American c 1910. 3. Dual compartment pocket case, ivory, sliding lid covered with shell and beads. 4. Single compartment pocket case, suspention ring, sprung clasp, interior sprung dispenser, applied with two colour enamel 1 1/2 d stamp of jubilee issue, maker Saunders & Sheperd, Chester 1886–87.
Second row: 1. Single compartment table box, gadroon base, sloping lid with stamp under glass, Goldsmiths & Silversmiths Co, London 1906. 2. Single compartment table box, tunbridge ware, with mosaic head of Queen Victoria, English c 1860. 3. Single compartment box, wooden base applied with mother of pearl panels.

Främre raden: 1. Fickdosa med två fack, upphängningsring, lock med dryckesscener i relief på båda sidor, holländsk ca 1900. 2. Fickhållare för frimärksrulle, upphängningsring, amerikansk ca 1910. 3. Fickdosa med två fack i elfenben, locket prytt med snäcka och pärlor. 4. Fickdosa med ett fack. Upphängningsring, fjädrande knäppe och fjädrande inre hållare. Silver med emaljerat lock i form av ett 1 1/2 pence frimärke från 1887.
Bortre raden: 1. Bordsdosa med ett fack, sluttande lock med frimärke under glas. 2. Bordsdosa med ett fack i intarsia med drottning Victorias huvud i mosaik, engelsk ca 1860. 3. Bordsdosa med ett fack i trä, klätt med pärlemor, okänd tillverkare.

Fig. 4. First row: 1. Dual compartment box, cloisonée enamel with exotic birds and clouds on a brown ground, Chinese c 1910. 2. Dual compartment box, lid engraved with bamboos, Japanese c 1910. 3. Dual compartment table box, sloping lid inset with 1 d & 2 1/2 d stamps in enamel. Samson Mordan & Co London 1892–93.
Second row: 1. Four compartment box, boule (brass inlaid with turtoise shell), probably French, c 1900. 2. Dual compartment box, wood, sliding lid carved with flowers, Swiss, c 1920. 3. Dual compartment box, champlevé enamelled in 'Art Nouveau' taste, probably French, c 1910.

Främre raden: 1. Bordsdosa med två fack, cloisonnéemalj med exotiska fåglar och moln på brun botten, kinesisk ca 1910. 2. Bordsdosa med två fack, locket graverat med bambumotiv, japansk ca 1910. 3. Bordsdosa med två fack, lutande lock med 1 och 2 1/2 pencefrimärken i emalj, engelsk 1892–93.
Bortre raden: 1. Bordsdosa med fyra fack, mässing med inläggningar av sköldpaddsskal, sannolikt fransk, ca 1900. 2. Bordsdosa med två fack, trä, skjutbart lock med utskurna blommor, schweizisk, ca 1920. 3. Bordsdosa med två fack, gropemalj i Art Nouveaustil, troligen fransk, ca 1910.

Fig. 5. First row. 1. Triple compartment pocket case, damescened in two-colour gold on a black ground, Spanish, probably Toledo, c 1900. 2. Triple compartment box, lid inset with Queen Victoria 1/2, 1 and 2 1/2 stamps in enamel. George Heath, London 1891–92.
Second row: 1. Triple compartment box, textured brass with blue panels and incised with geometric designs in 'Arts & Crafts' style. Tiffany Studios, New York, c 1920. 2. Triple compartment box, wood applied overall with amber, c 1910.
Third row: 1. Triple compartment box, elaborately embossed in rococo taste, Howard & Co, New York 1889. 2. Triple compartment box, brass, on ball feet with large ball finial, Gusum, Sweden.

Första raden. 1. Fickdosa med tre fack, ciselerad med guld i två färger på svart botten, spansk ca 1910. 2. Bordsdosa med tre fack, locket prytt med tre frimärken med drottning Victoria i emalj, engelsk 1891–92. Andra raden: Bordsdosa med tre fack i mässing med blå paneler, graverad med geometriskt mönster i 'Arts och Crafts'-stil, amerikansk ca 1920. 2. Bordsdosa med tre fack, trä klätt med bärnsten runtom, ca 1920. Tredje raden: 1. Bordsdosa med tre fack dekorerad i rokokostil, amerikansk 1889. 2. Bordsdosa med tre fack i mässing på kulfötter med stor kula på locket, svensk.

Fig. 6. First row: 1. Single compartment box in the form of a wheelbarrow, maker Saunders & Sheperd Birmingham 1907–08. 2. Single compartment box in the form of a coal scuttle, silver, Birminghamn 1904–05. Second row: 1. Double roll dispenser in the form of a whistle, silver, London 1904–05. 2. Double compartment box in the form of a flat desk, silver, A & J Zimmerman, Birminghamn 1909–10. Third row: 1. Triple compartment box, gadroon base, two sloping lids, one with two small stamp windows, the other with one large (for high value stamps), maker's mark MBA, London 1902–03. 2. Single compartment box in the form of a throne, silver, London 1901–02 (coronation year). This design was registered in 1897, probably for the Diamond Jubilee. 3. Double compartment box modelled as Shakespeare's desk, silver, made for and sold for William Pierce of Stratford-on-Avon. Import marks for 1909–10.

Första raden: 1. Bordsdosa med ett fack i form av en skottkärra i silver, engelsk 1907–08. 2. Bordsdosa med ett fack i form av en kolbox, silver, engelsk 1904–05. Andra raden: 1. Hållare för dubbla frimärksrullar, formad som en visselpipa i silver, engelsk 1904–05. 2. Bordsdosa med två fack, formad som ett skrivbord, silver, engelsk 1909–10. Tredje raden: 1. Bordsdosa med tre fack, sluttande lock med tre frimärksfönster, två små och ett för högvalörer, engelsk 1902–03. 2. Bordsdosa med ett fack i form av en tron, silver, engelsk 1901–02. 3. Bordsdosa med två fack, formad som Shakespeares skrivpulpet i silver, gjord för och såld för William Pierce i Stratford-on-Avon, import 1909–10.

Fig. 7. First row: 1. Single compartment box in the form of a purse, silver, engraved "Stamps", maker's mark JR, Birmingham 1913–14. Second row: 1. Aid-memoire with ivory note tablet, propelling pencil and two stamp compartments, silver, with suspension ring, the lid formed as an envelope flap. Maker's mark HW Ltd, Birmingham 1907–08. 2. Single compartment case in the form of an envelope, 19 carat gold set with a diamond. A E Jones, Chester 1904–05. 3. Double compartment box in the form of an envelope, 9 carat gold. Mappin Bros, Birmingham 1905–06. Third row: 1. Four compartment box, ivory, very finely painted with a maritime scene and garlands in 18th century taste, probably French, c 1900. 2. Singel compartment case in the form of an envelope, silver, mounted on a plinth, Birmingham 1908–09. 3. Triple compartment box, papier maché, the lid painted with an Asian city, Russian c 1900.

Första raden: 1. Bordsdosa med ett fack i form av en börs i silver, graverad "Stamps", engelsk 1913–14. Andra raden: 1. Anteckningsblock med elfenbensskrivplån och två frimärksfack i silver med upphängningsring, locket format som en kuvertflik, engelsk 1907–08. 2. Fickdosa med ett fack formad som ett kuvert i 19 karats guld, besatt med en diamant, engelsk 1904–05. 3. Fickdosa med två fack, formad som ett kuvert i 9 karats guld, engelsk 1905–06. Tredje raden: 1. Bordsdosa med fyra fack i elfenben, mycket detaljerad marinmålning med girlanger i 1700-talsstil, troligen fransk, ca 1900. 2. Fickdosa med ett fack, monterad på sockel, engelsk 1908–09. 3. Bordsdosa med tre fack i papier maché, locket med målning av asiatisk stad, rysk ca 1900.

Fig. 8. First row: 1. Vesta case with sprung stamp compartment, silver, the lid to the stamp compartment with an enamelled US stamp. Made by George Heath, London 1890–91. 2. Combined pocket stamp case and letter scales, silver, with suspending ring and the back formed as the closed flaps of an envelope. Made by James Allen of Birmingham 1888–89. Second row: 1. Damper in the form of a glass roller in a silver reservoir, with a drawer below containing two stamp compartments. Maker's mark JD/WD, Birmingham 1912. 2. 'The pocket stamp box and damper, registered Sept 12th 1854', brass embossed with full title and date together with royal coat of arms. The larger compartment holds a sponge and the other a roll of stamps on a central pin. This is the first registered design for a stamp box. 3. Combined vesta (matches) case with propelling pencil, sovereign coin holder and stamp compartment, silver, with suspension ring, engraved with flowers. Maker's mark WN, Chester 1888–89. Third row: Stamp box and pen holder, silver. The lid to the triple compartment box engraved "Stamps", the pen holder made from a piece of bone held by silver in the form of a fence. Walker & Hall, Birmingham 1913–14.

Första raden: 1. Tändsticksask med fjäderförsett frimärksfack i silver. Locket till frimärksfacket har ett amerikanskt frimärke i emalj, engelsk 1890–91. 2. Kombinerad fickdosa och brevvåg i silver med upphängningsring och med baksidan utformad som ett kuvert, engelsk 1888–89. Andra raden: 1. Frimärksfuktare i form av en glasrulle i en silverbehållare med en utdragbar låda nertill, innehållande två frimärksfack, engelsk 1912. 2. Kombinerad fickdosa och frimärksfuktare, mässing, präglad med texten "The pocket stamp box and damper, registered Sept 12th 1854". Det större facket innehöll en svamp och det mindre en rulle frimärken på en sprint. Detta är det första registrerade varumärket för en frimärksdosa. 3. Fickdosa kombinerad med tändsticksask med utdragbar blyertspenna, mynthållare och frimärksfack i silver med upphängningsring, graverad med blommor, engelsk 1888–89. Tredje raden: Bordsdosa och pennfat i silver. Locket till de tre frimärksfacken är graverat med "Stamps". Pennhållaren är gjord av ben och hålls på plats av ett silverstaket, engelsk 1913–14.

Förfilateli i en motivsamling

Gunnar Dahlvig

I riktlinjerna till FIP:s motivreglemente sägs att uppgifter om avsändare eller mottagare av ett brev representerar privat information och inte kan användas för den tematiska bearbetningen. Om en avsändare eller mottagare har speciella postala privilegier (t ex hel eller delvis portofrihet) p g a sin ställning eller status, kan denna information dock användas som tematiskt relevant.

Den senare passusen öppnar möjligheten att använda förfilatelistiska brev i min motivsamling "Sverige under Vasaätten" och då främst brev till eller från den tidens mäktiga, vilka ju alltid hade speciella postala privilegier, t ex att sända kurirbrev. För mitt vidkommande rör det sig främst om 1600-tals-

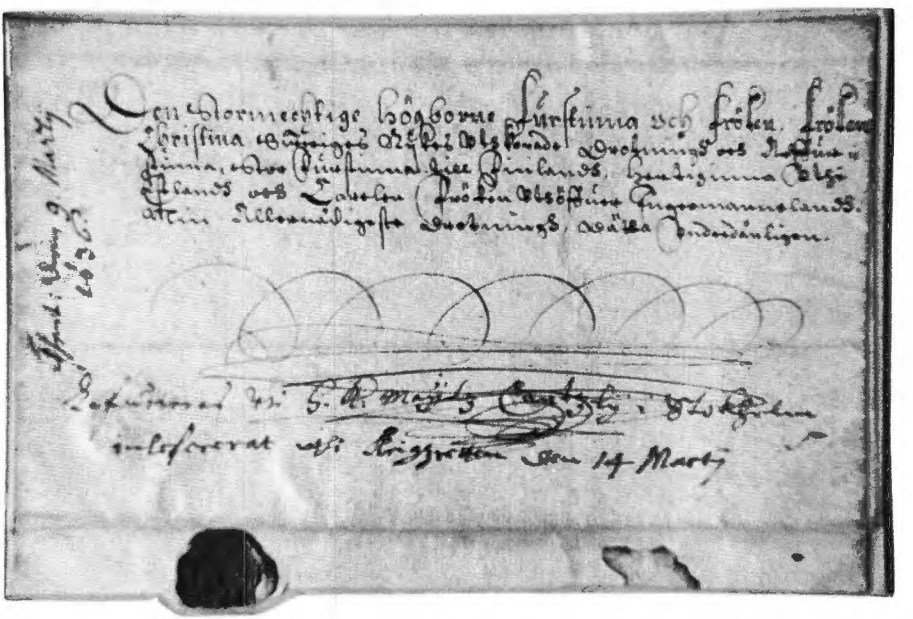

Bild 1

Den stormechtiga högborne Furstinna och Fröken, Fröken Christina. Sveriges Rijkes uthkorade Drotningh och Arffurstinna, Storfurstinna till Finlandh, Hertiginna uti Lifland och Karelen. Fröken uthöfwer Ingermannland. Min allernådiste Drothningh. Dätta underdånligen

Afsent den 9 Martij 1636

Lefererat uti H K Maijtz Cantzlij i Stockholm
Inlefererat uti Krigsrätten den 14 Martij

brev, alltså härstammande från Gustav II Adolfs och Kristinas regeringstider. Brev från Gustav Vasas och Vasasönernas tid är sällsynta och de brev man kan se i posthistoriska samlingar utgörs oftast av enbart brevinnehåll, vilket *aldrig* är användbart i en motivsamling.

Pärlan i min samling är ett kurirbrev sänt till drottning Kristina, daterat den 9 mars 1636, 17 dagar efter postverkets grundande (det äldsta kända, daterat efter postverkets start). Som framgår av bild 1 med tillhörande text, torde man knappast kunna presentera Sveriges drottning med alla hennes titlar på ett bättre sätt.

Alla brev från denna tid är skrivna med s k frakturstil och för att kunna tyda texten på breven var jag alltså tvungen att lära mig denna stil. Detta underlättades inte av att varje dåtida skrivare hade sitt personliga sätt att utforma bokstäverna. Jag har således lokaliserat nio olika former av bokstaven *h* och åtta olika av bokstaven *s*. Många gånger har jag tytt bokstäverna genom att veta eller gissa vilka ord de ingår i. Även detta tillvägagångssätt kompliceras av att svenska språket uppenbarligen saknade rättstavningsregler vid denna tid. Även namn stavas olika av olika skrivare. Brev, skrivna på tyska är faktiskt lättare att tyda, eftersom detta språk har förändrats förbluffande lite under de senaste 350 åren.

Som motivsamlare lägger jag troligen ner mer möda på att utforska dessa brev än vad en posthistoriker gör. Jag vill t ex inte endast veta exakta lydelsen av adressen utan också – om möjligt – ta reda på vem avsändaren var.

Det visade Kristina-brevet har som enda fingervisning till avsändaren det trasiga lacksigillet, som syns i nederkanten. Sigillet visar ganska tydligt bilden av en hand med spretande tumme och lillfinger samt två bokstäver. Andra bokstaven är ett *D*, men genom att sigillet är skadat kan det inte avgöras om den första är ett *H* eller *K*.

Ett heraldiskt lexikon ger snabbt att handen tillhör släkten Drake, vilket ju konfirmeras av bokstaven *D*. I en bok om svenska adelsätter fann jag också tämligen snabbt att 1636 fanns det två bröder Drake i livet. Med förnamnen Hans och Knut!!!!

Det krävdes åtskillig läsning för att finna ut att Knut var ståthållare på Jönköpings slott år 1636, men det tog ännu längre tid innan jag av en tillfällighet fann att Hans samtidigt var befälhavare för den svenska garnisonen i Magdeburg, ett Magdeburg som sedan mer än ett år tillbaka var belägrat av de kejserliga trupperna. Eftersom brevet enligt notering var avsänt den 9 mars och från drottningens kansli hade levererats till krigsrätten den 14 mars, är det ganska klart att det var Knut som var avsändare. Inte ens om brevet levererats till krigsrätten samma dag som det anlände, kunde det rimligen ha tillryggalagt sträckan Magdeburg – Stockholm på fem dagar. Det är väl nätt och jämt posten klarar detta i dag – utan att Magdeburg är inneslutet och därmed i stort sett isolerat från yttervärlden.

Ett annat brev som helt saknar sigill eller andra spår efter avsändaren visas i bild 2. Det är adresserat till Pfalzgreven Johan Casimir (gift med Gustav II Adolfs syster Margareta och pappa till Karl X Gustav).

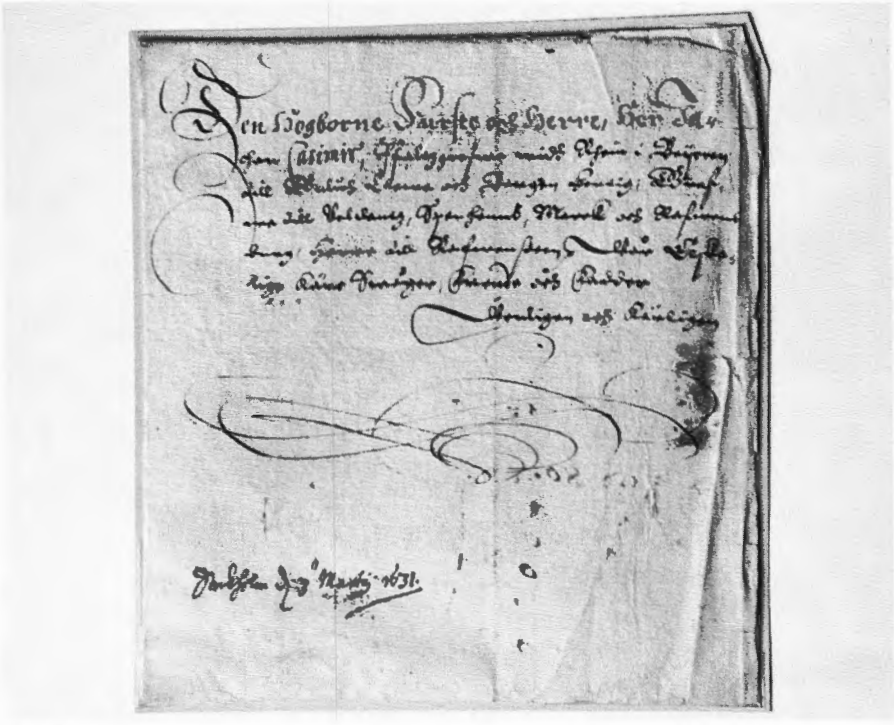

Bild 2

Den högborne Furste och Herre, Her Johan Casimir, Pfalzgrefwe widh Rhein i Bayern till Gulich, Clewe och Bergen Hertig; Grefwe till Woldanz, Szenhännb, Marck och Rasirenburg, Herre till Rafarensberg, Wår Elskelige käre Swåger, Frende och Fadder
Wenligen och Kärligen

Stockholm d 3 Martij 1631

Med hjälp av de tre sista "titlarna": Svåger, frände och fadder, samt det faktum att brevet är skrivet på svenska, tror jag mig ändå ha funnit ut att brevet måste komma från drottning Maria Eleonora, Gustav II Adolfs gemål. Att Johan Casimir var svåger till drottningen är ju ett faktum, dock kunde han ju tänkas vara svåger till fler via egna syskon. Men då vore brevet knappast skrivet på svenska, eftersom såväl han själv som hela hans familj var tyskar. Han var 1631 landsflyktig i Sverige och hade av sin svåger Gustav Adolf gjorts till svensk "finansminister" (titeln var dock annorlunda på 1600-talet), varför hans kunskaper i svenska var helt tillfredsställande.

"Frände" har jag inte fingranskat, men Maria Eleonora var av huset Bran-

denburg och Johan Casimir som nämnts av huset Pfalz. Alla tyska furstehus, framför allt de mera betydande, var dock befryndade med varandra.

"Fadder" slutligen, fann jag långt om länge i en bok om Kristina, i vilken det omnämndes att hon bars fram till dopet av Gustav Adolfs syster Margareta, dvs Johan Casimirs hustru. Rimligen var båda makarna då också faddrar till barnet.

Avslutningen "Kärligen" visar som ett sista indicium att brevet måste ha en kvinnlig avsändare. De robusta 1600-talskrigarna använde knappast en dylik avslutning till en annan man.

Ett annat brev med remarkabelt avsändningsdatum och avsänt av en annan Pfalzgrewe (det fanns många grenar av ätten Pfalz) visas i bild 3. Avsändare och datum framgår endast av brevinnehållet (ej visat) men det är daterat den 3 september 1631, dvs fyra dagar före slaget vid Breitenfeld. Om Tilly fick brevet före sitt stora nederlag mot Gustav II Adolf framgår inte.

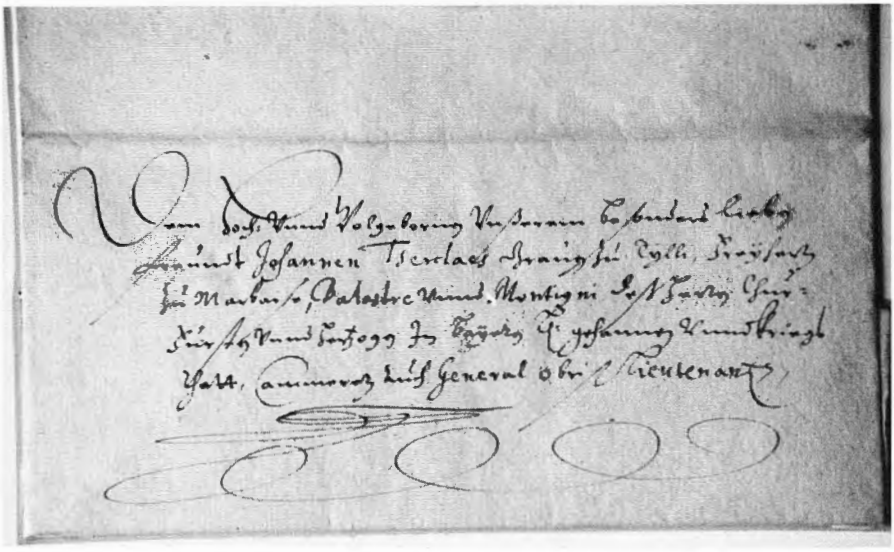

Bild 3

Dem hoch: und Wohlgeborenen Unserem besonders lieben
Freundt Johannen Tserclaes zu Tilly, Freijhern
zu Marbbaise, Balatec und Montigni des Herren Chur-
Fürsten und Hetzogen in Bayern B: hehannen und Kriegs-
rath, Cammerer auch General obris Lieutenant

Ett brev, vars adress, förutom att vara en fullödig presentation av Sveriges Riksmarsk Jacob de la Gardie, också avslöjar sin avsändare, visas i bild 4.

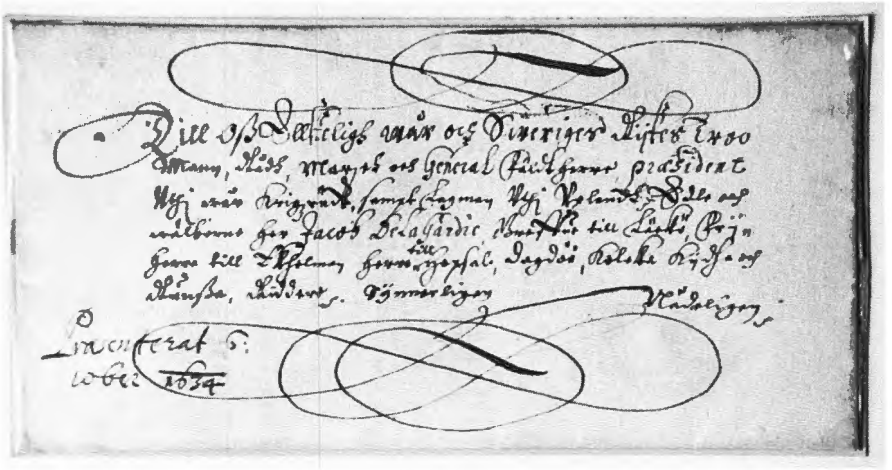

Bild 4

Till oss Ällskeligh Wår och Sweriges Rijkes Troo
Mann, Rådh, Marsk och General Fäldtherre. president
uthi wår Krigsrätt, sampt Lagman uthi Uplandh Ädle och
wälborne Her Jacob De La Gardie, Grefwe till Läckö, Frij-
herre till Ekholmen herre till Hapsal, Dagdöö, Kolcka, Kijdha och
Runsta, Riddare synnerligen

Nådeligen

Praesenterat 6 tober 1634

Avgörande är avslutningsordet "Nådeligen", vilket endast kunde användas av regenten och datum 1634 lämnar ju inget tvivel om vem denna var. Även inledningen "... Wår och Sveriges Rijkes Troo Mann..." kan ju knappast skrivas av någon annan än en med högre rang. Och över riksmarsken fanns bara regenten, dvs drottning Kristina, som alltså är den officiella avsändaren (om hon var den verkliga avsändaren är mer tveksamt, hon var bara åtta år gammal vid detta tillfälle).

Nästa brev är ett Cito-brev med karteringsnummer (dvs befordrat med posten) till Clas Fleming, ståthållare i Stockholm och så småningom överbefälhavare för den svenska flottan, stupad i slaget vid Femern och avbildad på frimärke. Sidonoteringen "Ankom den 6 juni från Gref Peder" visar att brevets avsändare var Per Brahe, den ende greven just då med det förnamnet – dessutom bekräftat av lacksigillet med namnet Petrus Brahe. Per Brahe var Sveriges rikaste man och guvernör över Finland, en syssla som han skötte så förträffligt att man där myntade uttrycket "I grevens tid", därvid avseende något helt annat än vad vi i dag lägger in i det, nämligen "den lyckliga tiden".

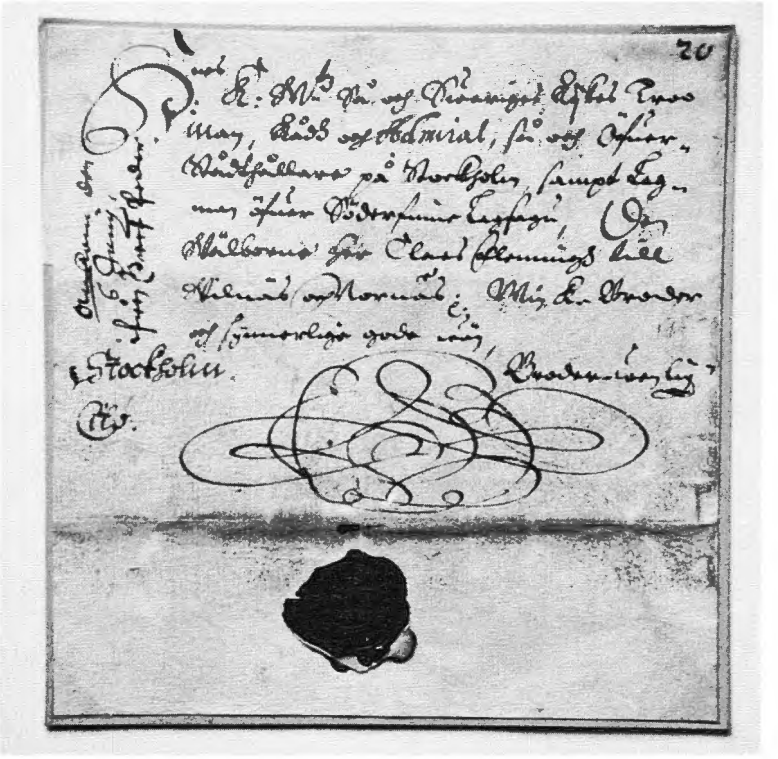

Bild 5

Ankom den 6 Juni ifrån Gref Peder

H[nes] K M[ts] så och Sweriges Rijkes Troo Man, Rådh och Admiral, så och Öfwerståthållare på Stockholm, sampt Lagman öfwer Söderfinne Lagsaga, Den Wälborne Her Claes Flemingh till Willnäs och Nornäs. Min K. Broder och synnerlige gode vän

Stockholm Cito

Brodervänlig

Efter brevet från Sveriges rikaste man avslutar jag med ett brev *till* Sveriges vid denna tiden mäktigaste man, Axel Oxenstierna. Brevet är på tyska och är sänt till Frankfurt am Main, varifrån Oxenstierna under flera år ledde inte bara Sveriges öden utan också Tysklands. Det senare framgår av titeln "Befullmäktigad direktör för de evangeliska ländernas arméer." Ett lacksigill på baksidan visar ett vapen som inte återfinns bland de svenska adelsätterna. Man kan ju gissa på en tysk avsändare, men utan tillgång till tyska heraldiska uppslagsverk har jag ingen möjlighet att spåra vem det tillhör.

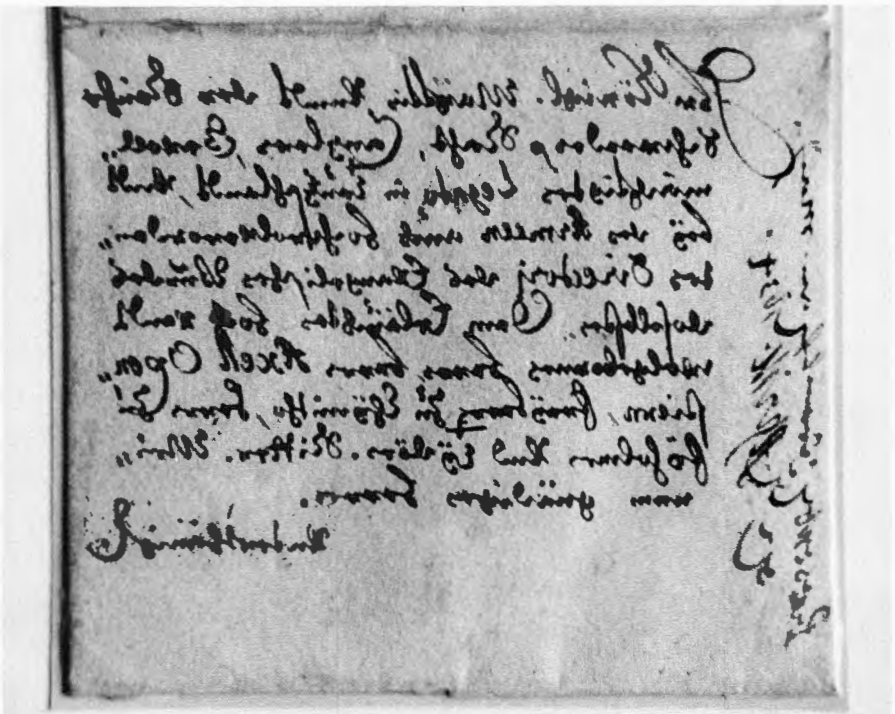

Bild 6

Praesentiert Frankfurt am Main (oläsl. datum) Aprill 1634

Der Königl. Maijttin unndt von Reiche Schwedens Rath, Canzlern, Bevollmächtigten Legaten in Deutzschlandt, und bij den Armeen auch Hochwolverordenten Directori des Ewangelischen Länder daselbster. Dem Erläuschten hoch undt wohlgebornen Herrn, Herrn Axel Oxenstiern, Frijherr zu Chijmitho, Herrn zu Fijholmen und Tijdöen Ritter. Meinem gnädigen Herrn

Unterthänigst

Dessa och ytterligare ett antal brev till den tidens "kändisar" finns alltså i min samling "Sverige under Vasaätten" som är utställd i Motivklassen här på NORDIA 90.